

Iványosi-Szabó Tibor

A kocsmá szerepe egy hódoltsági mezővárosban

I. A kezdetek

Kollektív tudatunkban három épület, három létesítmény szinte azonosult a magyar falu fogalmával. Ez a három épület: a templom, az iskola és a kocsmá. Ezek így együtt a XIX. század második felétől-végéig szinte elválaszthatatlanul jelennek meg az egykor oly divatos falusi életképekben, novellákban és népszínművekben. Kollektív emlékezetünk valójában jóval korábbi emlékekből építkezik. Ezeknek a kiegyezés után a civilizáció magasabb szintjére ezrével eljutott falvaknak ugyanis már sok évszázaddal korábban, a középkorban létrejött az előfutárak. Már a XIV. században kialakult Magyarország területén kb. 800 olyan település, amelyek lélekszámukat, szervezettségüket és munkamegosztásukat tekintve a XIX. századi jelentősebb falvaink szintjén álltak.¹ Azonban ezeknek a szerepük a közigazgatásban, a kulturális életben és a különféle szolgáltatások terén lényegesen meghatározóbb volt, mivel legtöbbször egész tájegységük életét szervezték, irányították. Ezek többsége fejlődésük sok évszázados folyamataként már Mohács előtt mezővárosi rangot, mezővárosi autonómiát szerzett.

A három létesítmény igen eltérő történelmi fejlődés során vált a települések magjává. Jól tudjuk, hogy Szent István királyunk törvényeiben tíz falu számára rendelte el a közös templom felépítését. Ezeket az Árpád-korból jelentős számban fennmaradt műemlékeinket még ma is tömegüket és belső terület, arányaikat és külső megjelenésüket tekintve kieléltnek, csaknem tökéletesnek érezzük, bár — a kor technikai és anyagi adottságait figyelembe véve, érthetően — szerény méretűek. Nálunk csak a XIII–XIV. században vált általánossá, hogy az egyes falvak, mezővárosok saját „egyházat” kaptak földesuraiktól, ritkábban pedig a tehetősebbek — igényeik kiszolgálása és öntudatuk növelése érdekében — maguk építettek gyarapodó erőforrásaikból templomot, így növelve autonómiájukat és biztosítva a szabad papválasztást. Többek között a kecskeméti parasztság is saját erejéből emelte a XIV. század végén Szent Miklós püspök tiszteletére szentelt, ma is álló, legrégebbi templomát.

Az iskolák a Kárpát-medencében a nagyobb plébániák mellett már a középkorban megjelentek. Kétségtelen, hogy Kecskeméten, e népes mezővárosban már a XV. században működött ilyen iskola.² Tömegesen azonban a helyi igények és kezdeményezések, valamint a központi hatalom készítésére jobbra csak a XVIII–XIX. században honosodtak meg jelentősebb falvainkban.

¹ Mályusz Elemér: 1953.

² Később önálló épületet kapott. A XVI. század derekán a defterekben is fellelhető az Oskola utca. Iványosi-Szabó Tibor: 2001. 5. 90–96.

A kocsmák — egykoron korcsmák — elterjedését nem tudjuk hasonló egyértelműséggel behatárolni. Aligha kétséges, hogy a népesebb falvakban és a mezővárosokban már a középkortól működtek csapszékek, bormérések, amelyek csak hosszabb idő után intézményesültek folyamatosan működő kocsmává. Már itt érdemes leszögezni, hogy ennek az üzemnek, szolgáltatásnak a szerepe, rendeltetése a településeken belül a több évszázad során számottevően formálódott. Bár alapvető funkciójuk sok tekintetben változatlan maradt, bűn lenne ezeket a mai kricsmikkel, talponállókkkal azonosítani.

A kultúrtörténeti és a szociológiai folyamatokat követve a három létesítmény sorsában több mint figyelemre méltó változásokat tapasztalunk. A középkorban a templomok és az iskolák csaknem összenőttek. Ugyanakkor a falvakban és a mezővárosokban a templomok és a kocsmák is helyileg szorosan kapcsolódtak. Mi tagadás, a népesebb és rangosabb településeken belül is fellelhető köztük talán még fokozottabb mértékű szimbiózis. Már történelmünk korábbi századaiban is a királyi és érseki városok katedrálisainak alagsorába, pincéibe — miként Esztergomban, Egerben és Európa sok rangos városában ma is láthatjuk — sorra beépültek a kocsmák. A szőlőtermelő helyeken évszázadokon át rendkívül fontos feladatuk volt, hogy a szőlősgazdáktól beszedett dézsmaborokat az egyházi vagy világi földesurak ezekben tudták nem is annyira aprópénzre váltani. Ugyanezen létesítmények napjainkban az egyre rafináltabb turisztikai igényeket kielégítő vendéglőkké és „multifunkcionális” helyekké vedlenek át. Az viszont aligha kétséges, hogy ezeknek a sok évszázadon át működő kereskedelmi egységeknek legfontosabb feladatuk mindvégig a pénztermelés maradt.

Kecskeméten — miként a Homokhátság legtöbb mezővárosában — a kocsmák korábban megjelent, mint a közigazgatáson belüli rendszeres írásbeliség. Ezért kezdeti formálódásáról csak sejtéseink lehetnek. A kocsmák tartására utaló legkorábbi adatunk a hódoltság első éveiből származik. Az 1546. évi defterben, török adókönyvben a városra kivetett borvám összege igen szerény, mindössze 100 akcse, amely elenyésző része a Budára ilyen címen kirótt összegnek. Igaz, hogy Óbudára még ennél is kevesebbet, mindössze 75 akcsét vetettek ki. Azonban felkeltheti figyelmünket, hogy a későbbi török összeírások nem utalnak e térségen belül jelentősebb borforgalomra.³ Márpedig az kétségtelen, hogy az 1500-as években nemcsak Kecskeméten, hanem a térség több mezővárosában szervezett és tömeges szőlőtermesztésről szólhatunk.⁴ Hogy miért nincs ennek több nyoma a török defterekben, ennek pontos okait nem ismerjük. Elképzelhető, hogy összevonták a város egyéb adójának összegével. Az sem lehetetlen, hogy Kecskemét 1536-os szinte teljes elpusztítását⁵ és Buda 1541-es elfoglalását követő években a hadak járása miatt a szőlőtermesztés rendkívül súlyos károkat szenvedett, és ezért nem tudtak érdemi adót kivetni erre a termelési ágra. Viszont arra is utalnunk kell, hogy ezek a lakosság és a város ismételt romlását eredményező évtizedek nem kedveztek volna egy addig nem létező mezőgazdasági kultúra kiépítésének, addig ismeretlen kereskedelmi létesítmény megszervezésének. Ezért jogos az a feltételezés, hogy a városi kocsmák Buda eleste előtt, esetleg Mohács előtt, tehát már a középkor végén működött a városban.

A rendi-feudális társadalomban a kocsmatartás az egyik beneficium regale, királyi előjog volt, amit később a földesuraknak engedett át az uralkodó. Az egyes mezővárosok sokat áldoztak annak érdekében, hogy ezt a bevételi forrást — a kötelező ellenszolgáltatás fejében — saját kezelésükbe vehessék. Nincs pontos értesülésünk arról, hogy Kecskemét ettől kezdve gyakorolta ezt az előjogot. Valószínűleg a vásártartási joggal együtt már

3 Mészáros László: 1979. 118–119., ill. Szakály Ferenc: 2001. 347–350.

4 Iványosi-Szabó Tibor: Forrás 2010. 4. 116–124.

5 „...Quamvis devastata forent per Immanissimos Turcas...” Hornyik János: I. 1860. 219–222.

a XIV. században, még királyi birtokként megkapta.⁶ Bár az 1546-ban kivetett borvám valóban nem nagy, de annak léte azt mindenképpen bizonyítja, hogy a város közössége gyakorolta ezt a jogát, működtette a kocsmáját.

Bármely intézménynek, bármely üzemnek egy nagyobb közösségben betöltött szerepét csak jelentősebb forrásanyag birtokában lehet igényesebben bemutatni. A hódoltság első szakaszából a mezővárosi kocsmákról csak Kecskeméten maradt fenn néhány nagyon rövid idézet. A mezőváros legkorábbi jegyzőkönyvének első lapjain két alkalommal is rögzítettek a városi kocsmák működésére utaló döntéseket: „*Balogh Ferencznél Walo Toth András Maradoth bírságon ilyen dologért, hogj az Caplarral ben Iwokkal meg haborodott [tár-saival együtt a csaplárral összekülönbözött]: adot bírsagoth fr. 6.*” A néhány sorral lejjebb levő részt ugyancsak Hornyik János jegyezte fel: „*Korcsmai garázdálkodásért bírság 6 for[int], ki megy belőle a hücszet, pálcapénz, szitil pénz.*” Ezek a tágabb összefüggésükből kiragadott mondatok lakonikusan megfogalmazott bírói döntések.

A tanácsnak sokirányú pénzbeli kötelezettsége miatt minden dénásra nagy szüksége volt, ezért gondosan ügyelt a bormérés előjogának érvényesülésére. Ezt a jogát minden bizonnyal már sok évtized óta részben a szokásjog, részben a városi statútumok alapján gyakorolta. Mindezt ugyancsak a legkorábbi jegyzőkönyvi bejegyzések igazolják. Az ellenszegülőkkal, a kurtakocsmát tartókkal szembeni szigorú és következetes fellépések sok évtizedre tekinthettek már vissza. Ezt igazolja a jegyzőkönyv 22. oldalán rögzített bejegyzés, az 1593. évben hozott bírói döntés: „*Kurta Korcsma bírság 8 forint, kimegy hücszet, csincsilla...*” Bár a jegyzőkönyv első éveinek anyaga nagyon hézagosan maradt fenn, 1595-ből és 1598-ból ugyancsak őrzünk ilyen tárgyú bírói döntést: „*Szabó Boldizsár kurtakocsmáért fizet fr. 4, den. 20.*”, ill. „*Kurtakocsmá és kurtaszék büntettetik.*”

A kereskedelemmel kapcsolatos előjogok tudatos és következetes gyakorlását mi sem bizonyítja jobban, minthogy a tanács közvetlen felügyeletét nemcsak a mézárszék és kocsmák működtetésére, hanem még a szélesebb körű borforgalmazásra is kiterjesztette. Nyilvánvaló, hogy erre alapozva rögzítették a jegyzőkönyv 355. lapján azt a részt, amelynek Hornyik sajnos csak tartalmát jegyezte fel: „*A Czeplédiek Kecskeméten vesznek borokat, 230 forint árút, a bortermelés tehát jó lábbon áll.*”⁷

Tehát e néhány idézet, a töredékesen fennmaradt forrásanyag is meggyőzhet bennünket arról, hogy a hódoltság közepén levő mezőváros már az 1500-as években körültekintően és következetesen gyakorolta a borforgalmazással kapcsolatos előjogait, működtette saját kocsmáját annak érdekében, hogy a település közössége ennek hasznát minél jobban tudja kamatoztatni. Az is nyilvánvaló, hogy a tanács saját maga gondoskodott a kocsmák működtetéséhez szükséges tárgyi és személyes feltételekről, valamint az érdekeit ért sérelmek megtorlásáról, illetve kiküszöböléséről. Ezek alapján kétségtelen, hogy a XVII. század második felében már jóval több adat alapján igazolható gyakorlat nem új keletű, hanem már az előző évszázadban a török és a magyar állam, a földesurak és a városi közösség egésze által elfogadott módon történt.

⁶ Kecskemét 1391-ben már biztosan rendelkezett vásártartási joggal. Iványosi-Szabó Tibor: 2010/c.

⁷ Az idézett szavakat, mondatokat Hornyik János jegyezte fel a város jegyzőkönyveiből. Ezek többségét monográfiájában nem használta fel, így a nagyközönség számára ismeretlenek maradtak. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 25., 29., 41. és 50.

II. A városi kocsmá szerepe a XVII. században

1. A tanács hatásköre

A magyar alsó szintű közigazgatáson belül a városok és mezővárosok legfőbb irányítója már a középkor végétől egy, a közösség által választott testület, a tanács volt. Ez a testület valójában már a XIV. század óta szervezte az egyes települések életét.⁸ Ezekben a századokban a mezővárosi tanácsok legfontosabb feladatai — a helyi jogszolgáltatáson túlmenően — a különféle pénz- és természetbeni szolgáltatások feltételeinek gyors és maradéktalan biztosítása volt. Ennek elmulasztása gyakorta a település közvetlen létét fenyegette.

A városi kocsmá működtetésének jogi keretei a hódoltság második szakaszában tovább bővültek, finomodtak. Ezt a folyamatot a század derekától rendelkezésünkre álló feljegyzések alapján pontosabban tudjuk követni. A bírók, főbírók döntéseik során a tanácsi határozatok vonatkozó részeit ismételten idézték, kiemelték. Az egyik legkorábbi változat 1661-ből maradt ránk. *„Ugyanezen a napon, minekelőtte e dolog esett, lett ilyen végzése a becsületes tanácsnak, melyet az egész város előtt is megolvastanak és magyaráztanak. Senki az városbeliek közül (az kik szőlős emberek) szőlőjüket megsződvén, annak mustját, avagy borát az maga házánál el ne árulja, hanem köbölszáma az város pincéjére város szükségére beadja azon áron, az mint a szomszéd városokon és Cegléden ára szakad, pintszáma is úgy árultassék... Valaki ezen kívül fog cselekedni s ragadozni, az 12 forint büntetéseket el nem kerüli. De az magán való korcsmálkodás házanként senkinek meg nem engedtetik jelen való sok nyomorúságos nyavajáink fizetésink és kárvallásainkra nézve, kiki azért ez végzéshez és rendeléshez szabja magát, ha az kemény büntetést el akarja kerülni.”*⁹

A határozat szövegének elolvasásakor felfigyelhetünk arra, hogy nem utal egy fontos szokásjogra. Ugyanis azokon a településeken, amelyeken a hegyközségek, illetve a városi tanácsok a szőlősgazdától dézsmát szedtek, a gazdák Szent Mihály-naptól Szent György-napig árusíthatták saját boraikat.¹⁰ Itt viszont e tanácsi határozat alapján az árusítás teljes tilalmával állunk szemben, amelynek okát a rendelet az utolsó sorokban egyértelműen megfogalmazza. Az a tény, hogy szükségessé vált a státútumnak a népgyűlésen (az egész város előtt) történő „megolvasása” és elmagyarázása, azt sejteti, hogy korábban itt is élhettek a gazdák hagyományos jogaikkal. A magyarázatra pedig minden bizonnyal azért volt szükség, mert a korlátozás még nem tekintett nagyobb múltra vissza, és a tanács nem akart felesleges ütközéseket provokálni a város gazdáival.

Úgy tűnik, hogy a magisztrátus nem fogadott el semmiféle mentséget a rendeletét megsértőkkel szemben. *„Városunk beli Mihály Kovács vött volt egy karika fa bort házához maga szükségére, azonban volt egy általagos bor házánál, az melyet hárman tartottanak, közös bor lévén, abból az mennyit megittanak, azt is egy karika fából megtöltötte. Tovább menvén, házasodott meg egy legény házánál, annak is azon karika fából valamennyi kívántatott lakodalmára, rovásra annyit adott... Maga ismét az kit megivott cselédivel, külön rovasolta fel, melyekre való képest az mi tör-*

8 Iványosi-Szabó Tibor: 2008. I. 29–34.

9 A határozat szövege előtt egy kihágással kapcsolatos tanácsi végzést rögzítettek: *„Rác András fejős juhász felesége Kőrösről 2 átalaggal bort hozott és árulta pintit 12 dénáron alattomban... aki a bort hozatta s árulta, az város kapujában kivonattatván, veretessék meg, minthogy adózó jobbágy nem volt, az városból is kimenjen ez tilalmas dolgoknak cselekedetiért...”* A státútum keltezése: 1661. szeptember 10. Iványosi-Szabó Tibor: 1991. 12.

10 Égető Melinda: 1993. 106–107.

*vényünk Mihály Kovácsot abbeli cselekedetiért 12 forinton marasztotta az elmúlt 1654. esztendőbeli tilalmas végzésünk szerint...*¹¹

Célszerű e téren egy rövid kitérőt tennünk. Több helyen történik utalás arra, hogy Cegléd, Kőrös és Kecskemét, a „három város” a „minora regia regalia” használata során azonos módon járt el, illetve ismételten egyeztetve döntéseit. Az 1661. évi statútum is utal arra, hogy a város nem önkényesen szabta meg az árakat, amikor a gazdáktól a bort felvásárolta, hanem olyan áron vette azt meg, „*az mint a szomszédos városokon és Cegléden ára szakad*”. A bormérés előjogának védelmében is hasonló körülményekkel jártak el: „...*nem csak az elmúlt esztendőben az három városnak bé vett szokása volt az, hogy a város tilalma ellen valaki kurta korcsmát árult, megbüntetődött... a mellett vagy a város szükségére fogattott a bor, vagy a [hordó] feneke ki szaggatott...*”¹² Tehát mindezek alapján joggal tételezzük fel, hogy a Kecskeméten kialakult szokás és közigazgatási gyakorlat a hódoltság több más mezővárosában már évtizedekkel korábban meghonosodott.

A borforgalmazás előjoga ellen legtöbbször a kurtakorcsmát tartók vétettek. Bár a tanács évszázadokon át rendkívül szigorúan büntette az engedetleneket, évenként tucatjával kerültek a vétkesek a főbíró elé. A zugmérésért legtöbbször szigorú büntetést — miként a már idézett példák is mutatták — szabtak ki. „*Tolvány Mátyás kurtakorcsmárosoknak orgazdájá lévén, fizetett 6 aranyat.*” „*Mester Géci kurtakorcsmáros 12 forint.*” Ezekben a tiltott helyeken igen élénk lehetett a forgalom: 1699-ben „*Ros Benedek fia, hogy kurtakorcsmán ivott [fizetett] 2 ft. 38 den.*” Vele együtt több mint harminc személyt bírságoltak meg hasonló módon.¹³

Dunántúlon a különféle hegyközségek, városok általában tiltották, büntették a vidékről történő borvásárlást.¹⁴ Erre vonatkozó adatokat itt is találunk. Az „*új bornak álnokul való árulása*” jegyzékében rögzítették: „*Czigány Marci kécskei mustért fizetett tall. 1, timon 1.*” Ezzel csaknem egy időben büntette a tanács azt is, aki más városbelieknek adott el bort: „*Szívós Pálné hír nélkül eladván borait berényi embereknek, fizetett bírságot f. 12.*”¹⁵ Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben Kecskeméten tömegesen fordultak meg idegen katonák, itt kénytelen volt a tanács a bor kivitelét következetesen ellenőrizni, korlátozni. Amikor 1683-ban rengeteg török és tatár katona fordult meg a városban, „*Egy bolyári emberen vettünk 23 garast, aki hír nélkül bort vett. Palocz András is, hogy eladta borát hír nélkül, vettünk rajta tall. 5.*” Buda visszafoglalása után pedig a német katonák tömegét kellett borral ellátni. Ezért még 1697-ben is meg kellett újítani a tilalmat: „*Senki az itt való borokat más vidéki embernek hír nélkül ne merészelve kiadni...*” Azonban a főurak igényeit olykor még a tanács is kénytelen volt figyelembe venni: „*Vajszár István úr ecsegi tisztartóval, Mészáros Jánossal jöve hozzánk, az úr önagysága számára való borok vásárlására...*”, majd néhány nap

11 A bírói döntés 1661. június 30-án született, de korábbi végzés alapján. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 76–77.

12 A kitétel azért idézték, mivel Zakri Miklósnét abban az évben már harmadszor ítélték el kurta-kocsmá tartásáért. Iványosi-Szabó Tibor 1996. 130.

13 Ezek csak kiragadott példák. Bács-Kiskun Megye Önkormányzatának Levéltára (később: BKMÖL) IV. Kecskemét város levéltára (később: IV. 1510; később Kecskemét város számadási iratai) a/ Másodbírói számadások (később a/). 1685. 14–15., ill. BKMÖL IV. 1510. i/ Főbírói számadások (később: i/) 1697 (a kötet oldalai számozatlanok).

1693-ban egy ökör átlagára 20, egy juh ára 2,5 forint volt. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/b 220–223.

14 Székesfehérvár város a borcsempészeket a városból való kiltással büntette. 1773-ban hozott határozata alapján a városba illegálisan bevitt bort elkobozták. Kállay István: 1972. 53.

15 BKMÖL IV. 1508. Kecskemét város Adópénztárának iratai (később: 1508) c/ Adólajstromok (később: c/) 1665. 230–232.

múlva rögzítették: „...elmentenek Vajszár úrék, vásárolván elégséges borokat az úr őnagysága számára, akóját grossos 8.”¹⁶

A tanács a szabályozó-ellenőrző jogkör birtokában érthetően nemcsak az országos vásárok és heti piacok működésének rendjét felügyelte, nemcsak a mézárszékek nyitva tartását határozta meg, hanem a szeszes ipar forgalmazásával kapcsolatos feltételeket is részletesen szabályozta. „Hogy az váras pincején ennek utána délelőtti prédikációig bort ne áruljanak, ne adgyanak... Senki sem a pincén, sem háznál vasárnapon égett bort, sem pálinkát, akármely részegítő italt ne merészljen árulni. Ismét: Másünnen behozott égett bort, pálinkát az várasban megvenni és árulni ne merészljen... Senki idegennek, sem szolgának sem másoknak boltjában bor ivónak szállást ne adjon, mert mind az bor ivó, mind az bor gazdája megbüntettetik; elsőben ad flor. 12 büntettetik minden kedvezés nélkül, aztán száz pálcával megvertetetik, az ki mindezek ellen cselekszik.”¹⁷

Ez a néhány idézet is kétségtelenné teszi, hogy a hódoltsági mezővárosok a magyar királyság jogrendje alapján jártak el, a magyar királyság pénzét használták. A közösség alapvető érdekeit szem előtt tartva védtek előjogaikat, szigorúan, de körültekintően fogalmazták meg rendeleteiket, és következetesen, a törvényes kereteket betartva érvényesítették azokat a megszegőkkel szemben.

2. Létesítmények és személyi feltételek

Az Alföld korabeli kocsmáinak felszereltségéről — jelenlegi ismereteink alapján — csak nagyon hézagos és vázlatos képet tudunk megrajzolni.

A városi bormérések, kocsmák az esetek többségében a tárolóhelyekből, a pincékből, csapszékekből nőttek ki. Kecskeméten a különféle tanácsi nyilvántartások és státutumok szövegei 1633-tól maradtak meg. Ezekben ismételten található a város pincéjére történő utalás, amely segíti a korabeli valóság felidézését. Az adószedő bíró 1665. évi lajstromába jegyezték föl: „Körösről az alsó pincébe 14 terő bort [hoztunk], terhét tall. 50... Item az mely bor elfutott az alsó pincében, hozott be csaplár az árában tall. 10.” Tekintettel arra, hogy itt már egy alsó pincére történt utalás, érthető, hogy volt a város kocsmájának saját pincéje. Mivel ebbe a létesítménybe minimum 14 terő, azaz 14 szekéren szállított, tehát legalább 28–30 darab 5–6 hektoliteres hordó fért el benne, nem egy közönséges verem lehetett, hanem feltétlenül számottevő méretű és jól megépített pince volt. Egy újabb feljegyzés tovább bővíti ismereteinket: „A csapszéknek, avagy az öreg felső pincének a mézárszék felől való sarkán két lépésnyire egy verem tele búzával...” Az öreg jelző ekkor nemcsak valaminek a korára, hanem a méretére is utalhatott. Tehát a felső pince az előzőnél nemcsak korábban készült, hanem még akkor is működött, és minden bizonnyal amannál méretesebb lehetett. Néhány évtizeddel később a megnövekedett forgalom és az előrelátóbb gazdálkodás, a nagyobb készletezés miatt ez a két létesítmény is kevésnek bizonyult. Ezt jelzi, hogy 1697. december 16-án „Becsületes főbíró Király István uram által kiküldetvén adószedő Markó András, csaplár Nagy István, váras szolgálja Varga János urakkal az dezma boroknak megszámlálásokra mind alsó, s felső pincében és tornácában, amelyek voltak azokkal, kik ecclesia pincéjében és a két boltokban s Bodó András boltjában voltak, számláltatván százhetvenhárom...”¹⁸

16 BKMÖL IV. 1510. i/ 1683. 51. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 169. és 172.

17 Iványosi-Szabó Tibor: 1991. 29–30.

18 BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 161. 1684. április 24. – 1685. április 27. között készült jegyzetek részlete. BKMÖL IV. 1508. c/ 1689. Derékadó lajstroma 228–231. BKMÖL IV. 1510. i/ 1697. 23. A következő évben szerényebb lett a termés: „1698. dec. 2. Bls főbíró Sz. Királyi Pál uram által kiküldetvén második bíró

A kocsmá épületére, a csapszék belső terére, annak kiképzésére utaló feljegyzést nem találunk. A tényleges felszereltségre is csupán néhány adat került eddig elő: „*Kályhákat csapszékre vettünk f. 3.*” A többes szám minden bizonnyal a több helyiségre utal. Tehát télen a legegységibb igényeket biztosították a vendégek és a személyzet számára. A kimérés kellékeiről, eszközeiről is csak egy-két feljegyzés maradt: „*Inni való fazékért az csapszéken az homokon gr. 1, d. 12. Szabó és Mészáros János uraiméknak homoki csaplárságáért tall. 2.*” Ezeket túl még csuprok vásárlására történik néhány esetben utalás.¹⁹ Aligha kétséges, hogy csak igen puritán körülményeket biztosítottak a vendégek számára.

A hordók kezelésére, a bor minőségének megtartására, javítására is főként a következő századból maradtak érdemi feljegyzések. Ezeknek az évtizedeknek a gyakorlatára csak néhány kudarc megörökítése alapján tudunk következtetni. Talán nem árt hangsúlyozni, hogy ezek kirívó, negatív példák, és nem lenne helyénvaló ezek alapján elképzelni a széles körű gyakorlatot.

A korabeli borkultúra ismertetése során a hordók tisztán tartásának módjára és a bor tényleges kezelésének gyakorlatára az e témával foglalkozók nem térnek ki. Valójában Kecskemétről sincs a XVII. századból erre vonatkozó érdemi adatunk. Egyetlen esetből következtethetünk arra, hogy a hordókat a vízzel való tisztításon kívül olykor fertőtlenítettek. Néhány esetben a hordók rossz kezelése miatt az áru komolyan károsodhatott. „*1688. május 3. Ánslogos bort vevén, vesztettünk rajta flo. 50. Csak a németek számára prédára ment.*”²⁰ Aligha kétséges, hogy a jelentős mennyiségű bort, esetleg a hordót valamilyen módon túlkénezték. Arra viszont több adatunk is van, hogy néhány esetben nem elég körültekintően jártak el a gazdák, sőt a város csaplárai sem, és a „büdös bort” égettbor, borpárlat készítésére használták fel. Romlott bor felvásárlására több alkalommal is történik utalás.²¹

A bor közvetlen kezelése során — az eddig említetteken kívül — előfordultak szakmai melléfogások, mulasztások, és a bor tetemes része elfolyt: „*Item az földről felszökött borhoz atunk 3 söprött f. 3. den. 90.*”²²

Valószínűleg inkább a vagyonsbiztonságot, mintsem a bor minőségének védelmét szolgálta a hordók lepecsételése. A főbírói számadáskönyvben 1696 nyarán jegyezték be: „*Borok pecsételésére egy rúd spanyol viaszkot vöttem gr. 2, den. 8.*”²³ Viasz vásárlására korábban és később is több alkalommal történt utalás. Jól tudjuk, hogy ezt viszont levelek pecsételésére is használhatták.

A mezővárosok gazdasági életének szabályozása és irányítása évszázadokon át a tanácsok egyik legterheesebb feladata volt. A számos ok közül az egyik legjelentősebb éppen az, hogy a legfőbb felelősöket, szervezőket és irányítókat évenként választották, váltották. Ez a gyakorlat nemcsak a szervezet hatékonyságát rontotta, hanem a szerzett tapasztalatok gyakorlatba történő beépítését is hátráltatta. A valójában a mindenért felelős főbíró kénytelen volt minél nagyobb biztonságot kiépíteni annak érdekében, hogy a több

---

Toth Mihály uram az csaplár Szabó Mihály és István uraimékkal az dézsma boroknak megszámlálásokra, mind alsó s felső pincében és tornácában, azon kívül az Eclésia pincéjében, voltanak megforrástól fogva számlálván 113 horádók...” BKMÖL IV. 1510. i/ 1698. 26. A református egyház valószínűleg új templomának építése során hozta létre ezt a pincét, amit később évtizedeken át a városi kocsmá bérelt.

19 BKMÖL IV. 1510. i/ 1684. 49–72. és BKMÖL IV. 1510. i/ 1699. 46–52.

20 BKMÖL IV. 1510. i/ 1687. 20–41.

21 „Az kőrösi бүdös borokat megégettetővén és kiárultatván, adott az vásárbíró uram kezemhez f. 20, d. 20.” BKMÖL IV. 1510. i/ 1672. 13. és BKMÖL IV. 1508. c/ 1675. 161–165., 229. „Gyöngyössi mester bora 10 akó бүdös, elárulván tött in den 24... haszna tall. 5, den. 84.” BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 13.

22 BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 185.

23 BKMÖL IV. 1510. i/ 1696. 21–36.

oldalról jelentkező anyagi-pénzbeli követeléseket teljesíteni tudja. Ilyen körülmények között legfontosabb támasza az adószedő bíró lett. A tanácsi jegyzőkönyvek hiányában csak a különféle lajstromok bejegyzései alapján tudunk következtetni a szervezetben belüli feladatok megoszlásáról. Úgy tűnik, hogy rá a hódoltság második szakaszában rendkívül széles körű feladat hárult. A hatvanas évek végéig a borvásárlással és kocsmával kapcsolatos teendők nyilvántartása az adószedő lajstromában lelhető fel.²⁴ 1670-től viszont a főbírói számadások őrzik a vásárlásokkal és az elszámolásokkal kapcsolatos adatsorokat.²⁵ Tekintettel arra, hogy a kuruc mozgalom kibontakozódása, majd a török, illetve a törökellenes hadjáratok a főbírokat fokozottabban igénybe vették, úgy látszik, hogy kénytelenek lettek alkalmanként e feladatkör ellátására egy rátermett személyt megbízni. Erre utal a borforgalmazással kapcsolatos nyilvántartásban az a bejegyzés, amely 1675-ben, Bíró János főbírosága idején készült: *„Eddig volt Szabó Máté uram gondviselő.”*²⁶ A törökellenes háborúk pontosan aligha felidézhető zűrzavarában még inkább elkelt olykor egy rátermett segítő. Minden bizonnyal ennek eredménye lett az, hogy nagyobb hatáskörrel ruházták fel a bor kiárusítóját: *„Anno 1687. die 2. Junii. Mészáros János borbíró uram legelsőbeni számadása. Hozott be Bölcskei Gergely csaplárral 28 pint bor árát, item egy karika fáját...”* Mivel a későbbi években, sőt évtizedekben sem beszélhetünk a városban borbírói tisztségről, minden bizonnyal egy különleges esettel állunk szemben.

A hatvanas évek elejétől ránk maradt feljegyzések arról tanúskodnak, hogy hosszú évtizedek jól bevált gyakorlata alapján irányították a városi kocsmát. Egy ideig a csaplárok munkáltatója maga az adószedő bíró lehetett, mivel azok bérét — az alkalmazottak és a cselédek járandóságával együtt — az adószedő utalta ki és tartotta nyilván. A későbbi évtizedekben gyakorta a főbíró, majd a másodbíró nyilvántartásában tűnnek fel ezek a tételek.

A városi kocsmával kapcsolatos teendőket két csaplár végezte. Közöttük szükségszerűen egyfajta alá-fölérendeltségi viszony lehetett. Ez részben abból derül ki, hogy az elszámolások során rendszerint csak az egyik, a nagyobb felelősséget viselő csaplár van jelen. Másrészt abból is kiderül, hogy nevük felsorolásakor az egymás utáni években sosem cserélik fel a sorrendet, olykor pedig „második csaplár”-ként említik a társat. Egyébként javadalmazásuk az esetek többségében csaknem egyforma.²⁷

Bár a csaplárokat gyakorta több évben is megbízták feladatuk ellátásával, hivatali idejük, felelőségük a választott tisztségviselők megbízatásához alkalmazkodott. Erre utal *„az magunk csaplári hogy beállottanak”* egyik kitétel. A szükséges szakértelem, a rátermettség és a megbízhatóság feltétlenül fontos szempont lehetett ennél a tevékenységnél, ahol

---

24 Az egyik legkorábbról fennmaradt adókönyvi bejegyzés: *„Anno 1663. die 20. Maii. Csaba Mihály uram főbíroságában az borok vételéről és azoknak elárulltatásáról való számtartás.”* BKMÖL IV. 1508. c/ 164. A főbíró személyére történő utalás részben a hivatali rangsorra, főként pedig a hatáskör és felelőség időbeli hatáira utal. 1667-től az elszámolások töredékesek, illetve nem találhatók az adószedő számadáskönyvében.

25 A főbírói számadások csak 1668-tól maradtak ránk. Ezeket is már a XVI. század végétől vezették, de az első kötetek elpusztultak, a bekötött anyagból kimaradt töredékei is csak az 1640–1707 közötti időszakból valók. Az első teljesnek mondható nyilvántartás bevezetője: *„Anno 1670. Szentkirályi Pál uramnak főbíroságában az város pincjéről bėjött borok hasznáról való számtartás.”* BKMÖL IV. 1510. i/ 1670. 8.

26 BKMÖL IV. 1508, c/ 1675. 227. Sem hatáskörét, sem megbízatásának kezdetét nem ismerjük.

27 Simon István és Nagy István a század végén csaknem egy évtizeden át dolgozott együtt. Esetükben ez a gyakorlat jól kivethető. *„Simon István csaplár béri: flor. 25. Búza fertály 4, köles fert. 1. Egy vég törökgyolcs, egy vég aba, 2 pár csizma, egy abanadrág, 2 szekér fa. Második csaplár Nagy István bére: flor 25. Búza s köles 5 fertály. Egy törökgyolcs, egy vég aba, 2 pár csizma, egy nadrág, 2 szekér fa, egy süveg.”* BKMÖL IV. 1510. i/ 1691. 87.

jelentős értékek igen nagy forgalma a személyes adottságok magas szintjét követelte meg. Ez egyébként a csaplárok díjazásában is megmutatkozott. A jegyzők után ők kaptak legmagasabb bért az alkalmazottak között.²⁸ A velük szembeni fokozott igényt magyarázza, hogy szolgálatukra egymást követő több hivatali évben is igényt tartottak. Például: Takács István csaplár neve már az 1662. évi nyilvántartásban fellelhető, és még 1677-ben is alkalmazták ilyen beosztásban. A hetvenes években Tóth Mihály és Szabó János, a nyolcvanas években Csibe János és Vörösmarti Pál, az azt követő évtizedben pedig Simon István és Nagy István irányította legtöbbször a bormérést.²⁹

A városi kocsmá mellett már ebben a században működött a város alkalmi jelleggel további kocsmát, bormérést. Erre az évenként visszatérő, a város csaknem teljes lakosságát megmozgató események nyújtottak alkalmat. A Szent György-nap kettős „ünnepnek” számított a mezővárosok életében. Ekkor történt meg az új tisztségviselők megválasztása, és valójában ekkor kezdődött el a gazdasági év. Általában ugyancsak ezen a napon hajtották ki a jószágokat a távolabbi legelőkre. Úgy tűnik, hogy ehhez a „tavaszköszöntőhöz” számottevő hagyományok, ünnepségek kapcsolódhattak: „*Szent György napkor Takács István, Kőrös János árultak ki négy [hordó] vörös kőrösi bort.*”³⁰ A megválasztott új főbíró és tisztségviselő társait a szolgálatból távozó előd köszöntötte.³¹ Miközben a pusztákra induló pásztorok és a köznép a tavaszköszöntő során növelte jókedvét, a török elűzése után a magisztrátus és az esküdtek ünnepi hangulatának emeléséhez a városi kocsmá számottevő mennyiségű ingyen borral járult hozzá: 1694-ben „*bíró tételre 196 pint*” bort küldött a csaplár, a következő évben pedig a bíróválasztásra 301 pint bort számoltak el „*kárba veszett*” bor címen.³²

A három országos vásár alkalmával újabb igény és lehetőség jelentkezett alkalmi csapszék működtetésére. A közel egy hétig tartó események során a forgalom és a bevétel érthetően a „sokadalom” méretétől függött. „*Rátz Szabó István Gyarmati Jánossal Sz. Katalin napi vásárkor árulván el adóra való 6 hordó borokat az gyalog és baromvásárban.*” A későbbi években az alkalmi kocsmá forgalma oly mértékben megnőtt, hogy kettőt is érdemes volt működtetni, sőt az 1700-as évben a harmadik beindítása is célszerűvé vált. „*Anno 1700.*

---

28 1677-ben a jegyző konvenciója 100 forint, a mézárósé 60, egy béresé 24, a csapláré pedig 78 forint volt. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/c 367.

29 Vörösmarti Pál neve már a hatvanas évek végén feltűnik, és 1690-ig ismételtelen találkozunk vele. A jelzett évek feljegyzéseiben együtt tartották nyilván az alkalmazottak és a cseléd béréit.

30 BKMÖL IV. 1510. i/ 1669. 32. A későbbi feljegyzések is számottevő fogyasztásra utalnak: 1674-ben „*Szent György napi csaplárok, úgymint Kovács Pál és Takács István öt karikafáról számot adván...*” A városi kocsmá csaplára ebben az évben: Tóth Mihály és Kincses János volt. BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 42. A szokás a kilencvenes években is változatlanul élt: „*Anno Domini 1693... Sz. György napi csaplárok Rátz Szabó István és Mentser Takács uraimék behozván 5 hordó bor pénztét...*” BKMÖL IV. 1510. i/ 1693. 33.

31 A köszöntő szövegét kisebb eltérésekkel több nyilvántartásban is rögzítették a beosztottak. „*Édes barátink az kik következendők vattok ez nyomorúságos háznak őrizetire. Isten ú Szent Felsege tartson meg az igaz hitben s az jó lelki Ismeretben. Engedgye Isten barátink, hogy ebben az esztendőben semmi panaszkodó beszéd ne hallassék az mi úczáinkon, hogy Kegyelmeteknek is ideje eljövén, válhassék meg ez nyomorúságos háztúl békével. Annak felette adgyon Isten erőf egészségét ez nyomorult Tisztnek elviseelésére. Engedgye Isten vigán lakhassatok, lábaitokat lógathassátok, imitt amott az Városon vigán mulassatok, az szófogadatlanokat kezeitek alá hajthassátok. Annak felette ez is tudva légyen Kegyelmeteknél, Böcsületes Birák Uraink. Ennek előtte is bevett szokás volt, hogy az új Birák az ó Biráknak elengedtenek egy koci sort, egy heverő sort, egy fahordó sort, ezt a bevett szokást Kegyelmetek is megtartsa, hogy Kegyelmeteknek is azon mértékkel mérjenek. Annak felette Isten legyen Kegyelmetekkel minden dolgaitokban.*” Hornyik János: 1861. II. 213–214.

32 BKMÖL IV. 1510. i/ 1693. 35., ill. 1694. 52. Tekintettel arra, hogy az első esetben 275 liter, a következő évben pedig 421 liter fogyott, nem valószínű, hogy csak a szűkebb tisztségviselői kart látták vendégül.

die 1. X-bris. Az mely borokat Böltseki Gergely és Gyarmathi János uraimék Sz. Katalinkor az baromvásárban árultanak, lévén két hordóban 12 akók, tézsen pint számra 366... Eodem. Az mely vett borokat Mészáros János és Szabó János uraimék az Homokon az új istállóban a Sz. Katalinkor árultanak, lévén 9 hordókban 61 akók, tézsen pint számra 1860... Eodem Nagy István és Kalla János uraimék az mely adóra való borokat Sz. Katalinkor a Homokon árultanak, lévén 10 hordókban 65 akó, tézsen pint számra 1982." Ezeket az alkalmi munkákat kellően honorálta a tanács: „Kalla János és Nagy Istók homoki csaplárságáért Sz. Lőrinc napkor adtam tall. 4, gr. 2, d. 26. Mészáros és Szabó János uraiméknak ugyanakkor csaplárságért tall. 4, gr. 4.”³³

A háborús körülmények között néhány esetben a városon kívüli lehetőségeket is kihasználták a bevétel növelésére: „Anno 1685. die 7. X-bris... Főbíró uram három karika fa bort elvívén Szolnokba Csibe János csaplárral, eladta... summam tall. 100, absque den. 70.”³⁴

A csaplárok esetenként az áruk beszerzésében is meghatározó szerepet kaptak: „Csibe János és Veresmarti Pál Gyöngyösről borokat hozatván... 215,5 akót.”³⁵

3. Az áru beszerzése

A mezőváros kocsmájának áruval való ellátását mindenképpen célszerű többoldalúan bemutatni. Ennek ismeretében egyrészt érthetőbb lesz a tanács kezében összpontosuló haszon méretének alakulása, másrészt legalább fő vonásaiban érzékeltetni lehet, milyen mértékben tudta ezt a jelentős igényt a helyi termelés biztosítani, illetve milyen további forrásokat, lehetőségeket tudtak kihasználni a csaknem folyamatos háborús körülmények között. Nem elhanyagolható terület a környező és távolabbi szőlőtermesztő településekkel való kapcsolat illusztrálása sem, mivel ezek az adatok sok mezőváros és falu szőlő- és borkultúrájának nemcsak jelentős, hanem több esetben kizárólagos és legkorábbi forrásai. A bővebb ismertetést indokoltá teszi az is, hogy Kecskemét — a sok sajnálatos pusztulás ellenére — ritka bőséges írott emlékei alapján a város körüli XVII. századi szőlőtermesztésről olyan mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, amely segítségével egy nagyon részletes és tárgyilagos képet tudunk felvázolni. Miként a kvantitatív módszer a XX. század második felében a szociográfia egyik fontos vizsgálati eszköze lett, az adatsorok és a statisztikai eszközök a történészek számára is nélkülözhetetlenné váltak a gazdasági és a társadalmi folyamatok felvázolása során. Ezek segítségével tömörebben és tárgyilagosabban tudjuk bemutatni a város szőlőtermesztését, illetve a bortermelésben részt vállaló gazdák számára alakulását. Erre a különféle nyilvántartások felhasználásával a hatvanas évek elejétől nyílik lehetőség. Bár ezek révén csak vázlatos képet tudunk adni, ez fontos támpont lehet e folyamat bemutatásakor.³⁶

Adófizetők és szőlőtermesztők Kecskeméten³⁷

33 Mindhárom elszámolás ugyanazon a napon történt. A vásár forgalma és a három helyen kimért bor mennyisége igen figyelemre méltó: 4.208 pint, ami 5.890 literrel volt egyenlő. Tehát a több helyen történő kimérés teljességgel indokolt volt. BKMÖL IV. 1510. i/ 1700. 20–21.

34 BKMÖL IV. 1510. i/ 1685. 134.

35 BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 13. BKMÖL IV. 1510. i/ 1699. 43–45.

36 A táblázatok a *Szőlőtermesztés és borforgalmazás Kecskeméten a XVII. században* című munkából valók (kézirat).

37 BKMÖL IV. 1508. c/ 1662, 1664, 1666, 1667.

Borral történő adófizetés: az adó összege forintban megadva. + = bort adott el a város kocsmájának. A = rájuk vonatkozó érdemi adat nincs, B = vagyontalan, C = törpebirtokos, D = kisbirtokos, E = köze-

Év	A	B	C	D	E	F	X	Összes
1662: adózók száma	20	24	287	209	176	63		779
1662–1667 bort eladók			35	40	41	26	32	174
1689: adózók száma	126	261	542	299	139	48		1415
1688–1689: bort eladók	10	9	97	51	18	7	12	204

A bortermelő gazdák számának megállapítására kétféle nyilvántartás adatait kamatoztathatjuk. Az egyik lehetőség azoknak a szőlősgazdáknak a számbavétele, akik termésüket a város kocsmájának adták el. Ezek alapján az 1660-as évek szőlősgazdáinak számára tudunk — igaz, csak korlátozott keretek között — következtetni, hisz mindazok, akik csak saját fogyasztásukra termeltek, ezekben a nyilvántartásokban nem jelennek meg.

A nyolcvanas évek végén, a törökellenes háború idején a város lakosságát ismételten rendkívül súlyosan megsarcolták. Tekintettel a kialakult pénziánnyra és a széles körű elnyomódásra, a tanács lehetővé tette a gazdák számára, hogy természetben (takarmány, élőállat, bor) róják le a rájuk eső szokásos és rendkívüli terheket, miként a korábbi évtizedekben is. Az előző évtizedekhez képest az adófizetésre kötelezettek számának feltűnő növekedését két tényező okozta. Egyrészt ezekben az években a szertelen adóztatás és sarcolás miatt a tanács — korábbi gyakorlatától eltérően — kénytelen volt nemcsak a családok minden munkaképes tagját, hanem még a cselédeket is megadóztatni. Másrészt a hadakjárása és a közbiztonság rendkívüli romlása miatt több száz család menekült olykor távoli településekre is Kecskemétre, és bizonyos keretek között ezeket is kénytelenek voltak bevonni az adózásba.³⁸

Tekintettel arra, hogy nem maradtak ránk teljes és hivatalos listák a borral fizetőkről, még ez a lista sem teljes. A kigyűjtés és az itt történő bemutatásának a célja nem a számok pontos megállapítása volt, hanem tisztán az, hogy érzékeltessük, a szőlőtermesztés már ezekben az évtizedekben valóban tömeges volt a város határában, és a helyi termelés mindvégig meghatározó volt a kocsmá árúval való ellátásában.

A szőlőtermesztők számának pontosabb felmérése érdekében a következő század elejéről célszerű igénybe vennünk egy forrást, amely rendkívül körültekintő felmérés eredménye.³⁹ Az 1707/8. évi adóösszeírás tartalmazza minden adózónál az összes szóba jöhető adóalapot, köztük a megtermelt must utáni tizedet. Vele kapcsolatosan ki kell emelnünk, hogy ez a lajstrom a szabadságharc második szakaszából való, amikor már a város nemcsak a teljes lakosság többszöri kilakoltatását élte meg, hanem csak alig néhány hónappal korábban szenvedte el a rácok kíméletlen öldöklését, rablását és gyújtogatását. Tehát ez részben magyarázat az adózók számának erős hullámszerűsége, részben pedig nyilvánvalóvá teszi, hogy egy-másfél évtizeddel korábban nem kevesebben, hanem még talán többen folytattak itt szőlőtermesztést, és munkájuk eredménye is nagyobb lehetett. Szőlőtermesztők az 1707/8. évi adólajstrom alapján⁴⁰

pes vagyónú, F = gazdag, X = nevük az 1689. évi adólajstromban nem lelhető fel, de az előző, ill. a következő években adót fizettek.

38 Iványosi-Szabó Tibor: 1985/c.

39 BKMÖL IV. 1504. m/ Adóösszeírások.

40 A táblázat Iványosi-Szabó Tibor: 1989. A 152. oldalon található táblázata alapján készült.

Társadalmi rétegek	Vagyon- talan	Törpe- gazda	Kis- gazda	Közép- gazda	Nagy- gazda	Össze- sen
1707/8. évi adózók	46	293	187	106	31	663
%-os arányuk	6,9	44,2	28,2	16,0	4,7	100
1707/8. évi természetők		225	170	104	30	529
%-os arányuk		76,8	90,9	98,1	96,8	79,8

Az itt látható adatok alapján minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a XVII–XVIII. század fordulójára a szőlőtermesztés és borkészítés Kecskeméten valóban tömegessé vált. Külön érdemes kiemelni, hogy a több mint félezer szőlőbirtokos a családfők negyötödét jelentette. Ez a kimutatás egy újabb igen fontos tényre irányítja figyelmünket: valószínűleg kevés olyan szőlőtermesztő vidék található az ország területén, ahol ez a kultúra már a kora újkorra ennyire mélyen beágyazódott a társadalom egészébe.

Egyetlen forrás felhasználása felkeltheti a gyanút a hitelességet, a megbízhatóságot illetően. Ha azonban két eltérő jellegű, de időben viszonylag közeli nyilvántartás adatai összehasonlítandók, szükségszerűen eloszlanak a kételyek. Nem egészen egy évtizeddel később, 1715-ben készült a város összes gazdájáról egy másik összeírás.⁴¹ Ebben a gazdák birtokában lévő szántók, rétek és szőlőbirtokok méretét rögzítették. Az összeírók a város nyolc tizedében összesen 565 szőlőbirtokost vettek nyilvántartásba. Számuk tehát csaknem megegyezik az előző nyilvántartásban szereplőkével. Akár azt is joggal valószínűsíthetjük, hogy a csekély gyarapodás a háborús évek, illetve a hadszínterek távolabbra kerülése után a korábban elhagyott vagy elhanyagolt ültetvények ismételt művelés alá vételéből adódott.

Nem kevésbé fontos lenne azt is tudnunk, hogy a város határában kiképzett területről valójában mennyi bort szűrtek az átlagos években. Erre a jogos kérdésre hivatalos és hiteles összeírások hiányában ugyancsak a főbírói elszámolások, nyilvántartások alapján tudunk következtetni.

A dézsmabor mennyisége és hasznosítása a város kocsmájában

Év	A dézsmabor mennyisége (pint)	A teljes termés (liter)	Eladási ára (dénár)	Kára (pint)	Haszna (forint)
1663			12		115,3
1664			10–20		461,8
1672					582,0
1674	9.258	155.534	20	502	1.769,2
1676	9.929	166.807			1.133,4
1677					973,0
1680				2.381	1.045,0

⁴¹ BKMÖL IV. 1504. m/ Adóösszeírások, 1715.

1681			20–24	448	2.294,4
1682	16.980	285.264		1.092	3.177,6
1683	19.253	323.450		2.556	3.451,9
1684	8.217	138.046		678	1.889,9
1685	7.625	128.100	36–60	4.190	1.502,5
1687	19.608	329.414	12	2.447	2.059,3
1690	17.053	286.490	12	2.765	1.714,6
1691	13.386	224.885		1.198	2.296,3
1692	15.674	263.323		4.014	3.271,6
1693	25.147	422.470		1.550	4.027,3
1695	21.973	369.146		2.288	3.105,6
1696	28.725	482.580		1.924	5.316,4
1697	32.303	542.991		1.510	4.915,2
1698	28.076	471.677		1.916	4.233,1
1699	25.839	434.095		1.198	3.152,6
1700	43.440	729.793		2.584	6.249,0

Tekintettel arra, hogy a dézsmabor kiárúsítása során sok esetben pintben is meghatározták a mennyiséget, az összegyűjtött adatok alapján megkockáztathatjuk annak megállapítását, miként alakult a kecskeméti bortermelés. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy még három kritikus évben (1674, 1684 és 1685), a közbiztonság nagymérvű romlásának idején is jelentős volt a beszűrt must mennyisége, csak ritkán süllyedt 130–160 ezer liter alá. Azt pedig még inkább ki kell emelnünk, hogy a kilencvenes években pedig már ennek két-háromszorosát szüretelték a helybeli gazdák.⁴² 1700-ban minden bizonnyal kiugróan jó termés koronázta a szőlősgazdák munkáját. Joggal tételezhetjük fel, hogy ebben az évben már félezer körül lehetett a szőlőtermesztésben érdekelt háztartások száma. Ily módon átlagosan 5–9 hektoliter mustot szűrhettek évenként be a gazdák. Érthetően a szélső értékek ettől erősen eltértek.

A városban megtermelt bor mennyiségével kapcsolatosan még egy megkerülhetetlen témát kell érintenünk. A szakirodalom már korábban kétségtelenné tette, hogy Kecskemét a XVII. században több évben nem tudta megtermelni azt a mennyiségű bort, amelyre a város kocsmájában szükség volt. Arra viszont nem adott választ, mekkora volt a tényleges borfogyasztás, kik voltak a fogyasztók, továbbá honnan és milyen mennyiségben szerezte be a magisztrátus a szükséges árut.

⁴² Nem felesleges hivatkozni arra, hogy 1707/8. évi adójegyzék alapján 239.547 liter bor képezte az adóalapot. Minden bizonnyal ugyancsak a háborús évek okozták a termés mennyiségének jelentős arányú visszaesését.

A következő két táblázat arról mindenképpen meggyőzhet bennünket, hogy a magisztrátus igen széles körből, olykor nagy távolságból szerezte be a szükséges mennyiségű bort. A teljesnek nem mondható kigyűjtés⁴³ is rávilágít arra, hogy a mezőváros magisztrátusa a ránehezülő kényszer hatására igen körültekintően járt el a város kocsmájának borral való ellátásában. A feljegyzések 21 olyan település nevét őrizték meg, ahonnan egy vagy több esetben a város bort vásárolt. Ezeket két nagyobb csoportba oszthatjuk. A települések fele a Duna–Tisza közén található. A két folyó közéről Cegléd, Csongrád, Fülöpszállás, Halas, Kőrös (Nagykőrös), Mindszent, Pest, Solt, Szeged és Vecse (Duna-) neve tűnik fel. A települések másik fele ettől északabbra eső dombvidéken, illetve a Dunántúlon van: Ányás, Baranya, Dömös, Dunaföldvár, Galgóc, Gyöngyös, Győr, Kosd, Makad, Veresegyháza és Veszprém.

A nyerhető adatok alapján legnagyobb beszállítónak Szeged minősült. Ez esetben persze gondolnunk kell arra, hogy az a tetemes mennyiségű bor nem feltétlenül Szeged határában termelt, hanem egy részét minden bizonnyal Arad térségéből a Maroson könnyen szállították a már akkor is fontos kereskedelmi csomópontba. A másik meghatározó település a szomszédos Kőrös volt. Ez a kapcsolat egy olyan újabb szál, amely szorosan összekötötte a két civis város lakosságát.⁴⁴ Kevésbé meghatározó, de mindenképpen jelentős volt néhány szűk esztendőben Cegléddel és Csongráddal az ilyen jellegű kapcsolat.

A távolabbi települések a szállítási nehézségek, a fuvar költségei miatt érthetően kisebb arányt képviseltek a vásárlások során. Ezekből a hiánynak csak alig több mint harmadát szereztek be. Ráadásul az esetek többségében viszonylag kis tételek tűnnek fel a nyilvántartásokban. Ez alól igazi kivétel Baranya volt, ahonnan főként a hatvanas években szállítottak ide jelentős mennyiségű bort.⁴⁵ Érdekes, hogy Gyöngyös és környéke csak a század utolsó évtizedében vált rendszeres és egyre fontosabb beszállítóvá. Veresegyházáról pedig csak egyetlen évben vásároltak árut, igaz, ekkor igen nagy mennyiségben.

Más vidékről történő beszerzéseknél feltétlenül ki kell térnünk egy fontos tényezőre. A helybeli bor számottevő része vagy dézsmaként, vagy adófizetés révén került a város kocsmájába. A más településeken vásárolt borért viszont mindig készpénzzel kellett fizetni, olykor kisebb vagyonnal felérő összeget. A tetemes mennyiségű bor megvásárlása tehát egyrészt rámutat arra, hogy ezekben a pénzszegény évtizedekben egyrészt Kecskemét képes volt előteremteni időről időre a szükséges összegeket, másrészt azt a tényt, hogy vásárlásaival egy sor közeli és távolabbi település szőlőtermesztését és pénzgazdálkodását serkentette.

További fontos megfigyelés lehet az, hogy évenként erőteljesen változott a vidékről vásárolt bor mennyisége. Kiugróan sokat vettek 1664–1665-ben. A szőlő- és bortermeletésnél az időjárás tényezők mindig fontosak. A behozatal hullámzását a bőségesebb vagy a rosszabb termés számottevően módosította. Ezért is vált szükségessé egy táblázatban annak érzékeltetése, miként változott ezekben az évtizedekben a rendelkezésünkre álló adatok tükrében a helyi forgalom. A következő táblázat azt érzékelteti, hogy e két évben ugrás-szerűen megnőtt a kocsmá teljes forgalma. Tehát nem feltétlenül a rossz termés, hanem

---

43 A borvásárlással kapcsolatos nyilvántartásokat az esetek többségében nem egy helyen rögzítették. A megfogalmazás több esetben nem egyértelmű. Évenkénti összesítések nem készültek.

44 Rendkívül tanulságos lenne megtudni, hogy ezekben az évtizedekben Kőrös kocsmája milyen forgalmat bonyolított le, és főként azt, hogy a törökök és a kurucok számára milyen mennyiségű bort adott ingyen ott a város tanácsa.

45 Érdemes kiemelni, hogy csaknem kivétel nélkül név szerint határozzák meg azokat a településeket, ahonnan bor származott. Kivétel Baranya. Így nem tudhatjuk, hogy a tájegység mely részéről szállították az árut.

minden bizonnyal külső fogyasztók tömeges jelentkezése — a hadak járása — eredményezhette az igények feltűnően nagy növekedését. Az 1670-es években a kuruc mozgalom, majd Thököly háborúja, végül 1685-ig a török katonai egységek és segédcsapataik ellátása növelte rekordmagasságúra a kocsmában a fogyasztást. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a közbiztonság vészes romlása miatt és a háborús esztendőkből a családok százai települtek be a városba. A kocsmá forgalmát ők is számottevően növelhették. Buda visszafoglalása után Kecskemét és vidéke is megszabadult a gyakori portyázásoktól, rablással felérő katonai akcióktól és az ide menekülők nagyobb része is hazatért. Bár a német katonai egységek igényét is ki kellett elégíteni, ennek ellenére több mint feltűnő a kocsmá forgalmának mérséklődése. Ugyancsak kiemelésre méltó, hogy 1696-tól a század végéig nem rögzítettek más településről borbeszerzést. Miként a bordézsma mértékének növekedése is jelzi, a város környéki szőlők termése nemcsak a helyi igényeket tudták ekkor már kielégíteni, hanem ez már a mindvégig jelentős német katonai fogyasztást is fedezte. Tehát nem megalapozatlan annak megállapítása, hogy a század végén a helyi szőlőtermesztés már biztosítani tudta a migráció révén számottevően gyarapodott — öt-hatezer főnyi — lakosság borszükségletét.

A helyben termelt és más településekről vásárolt bor mennyisége és aránya 1662–1700 között
(A mennyiség hordóban megadva)

Év	Közeli településről	Távoli	Összesen	A kocsmá éves forgalma	A behozott bor %-os aránya
1662	30		30	192	15,6
1663	35	21	56	234	23,9
1664	136	12	148	357	41,5
1665	56	46	102	369	27,6
1666	53		53	241	22,0
1670	5	18	23	243	9,5
1671	66	11	77	289	26,6
1672	80	83	163	271	60,1
1673	6	6	12	283	4,2
1674	58		58	313	18,5
1676	56	14	70	351	19,9
1677	23	66	89	311	28,6
1681	9		9	372	2,4
1682	18	24	42	444	9,5
1683	23		23	398	5,8

1684	45		45	474	9,5
1685		12	12	280	4,3
1687	5	3	8	265	3,0
1688		21	21	130	16,2
1690		2	2	214	0,9
1691	3	30	33	143	23,1
1692	7	6	13	203	6,4
1693		16	16	200	8,0
1696	1	17	18	249	7,2
1697				248	0
1698				231	0
1699				199	0
1700				298	0
Összesen:	725	408	1133	7.793	14,4

Ezek a számok önmagukban is nagyon sokat elárulnak a mezőváros kocsmajának borforgalmáról. Hasznosságuk felértékelődne, ha lenne mód más települések, városok forgalmával való összehasonlításra. Remélhetőleg a közeljövőben készülnek hasonló nyilvántartások alapján olyan összesítések, amelyek ezt lehetővé teszik.

Ilyen jelentős mértékű és sok évtizeden át tartó felvásárlás érhetően számottevően hatott a közelebbi és távolabbi települések szőlőtermesztésére és borforgalmazására. Valószínű, hogy az egyes települések nemcsak Kecskeméttel alakítottak ki ilyen jellegű kapcsolatokat. Nem lehet meglepő, hogy a helyi felesleg és a tartós igények alkalmi vagy rendszeres fuvarozó-kereskedő csoportokat hívtak életre. Nyolc esetben történt utalás arra, hogy baranyai gazda szállította ide saját áruját, bár név szerint csak egyet említenek a feljegyzések. Csongrádról két szállítóról történt említés, de csak az egyik kereskedő nevét említik. Halasról ugyancsak két fő hozott ide bort, nevüket mindkét esetben feljegyezték. Érhetően a szomszédos Kőrössel volt legbővebb a kapcsolat: 11 gazdát sorolnak fel név szerint, közülük ketten két évben hoztak ide több esetben bort. Szegedről 4 kereskedő érkezett ide árujával, mindegyiket név szerint ismerjük.

Lényegesen népesebb a kecskeméti borszállító gazdák csoportja. „Kamarás Ambrus mostani [fő]bíró uramtól vöttünk öt tereh borokat; hármok baranyai bor, ezeket in f. 75, az kőrösi kettőnek f. 70.” „Szegedről hozott Kovács Miklós 35 karika fa bort, azaz 17,5 terhet, terhét in f. 49.” „Kalocsa János uramtól 4 terhő bort, 3 karika baranyai, tall. 49,5... 1 karika kőrösi, tall. 10.”⁴⁶ Tehát kétségtelen, hogy viszonteladási szándékkal vették, hozták a városba más településekről az árut. Csak a fennmaradt adatok szerint is a két évtized alatt közel százan kapcsolódtak be ebbe a minden bizonnyal számottevő kockázatot is jelentő vállalkozásba. Ez technikailag érthető, hisz több száz itteni gazdának volt ehhez elegendő számú igavonó

46 BKMÖL IV. 1510. 1673. 15. BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 13. BKMÖL IV. 1510. i/ 1675. 229 liter.

állata. A vállalkozáshoz viszont ez önmagában nem volt elegendő, hisz megfelelő szállítási eszközökre és igen jelentős készpénzre is szükség volt, amivel már jóval kevesebben rendelkeztek. Nem lehet véletlen, hogy közülük 65 főnek a neve csak egy-egy évben tűnik fel. Viszont közel harminc olyan gazdáról maradt fenn adat, aki legalább két évben – évenként akár több alkalommal – rászánta magát, többször mással társulva, szállításra, kereskedelemre. Köztük van nyolc olyan gazda, aki legalább négy évben, több alkalommal is célszerűnek tartotta a szállítást. Mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a leggazdagabb címűek közül Kamarás Ambrus tíz, Deák Pál és Pathay András kilenc-kilenc, Nagy István hat, Kalocsa János, Sárközi Pál és Varga Miklós neve pedig öt-öt évben tűnik fel beszállítóként a nyilvántartásokban. Az általuk forgalmazott bor mennyisége is igen jelentős, hisz egy-egy szekér rakománya 8–10 hektoliterrel volt egyenlő.

Ezek a vállalkozások az esetek többségében minden bizonnyal számottevő haszonnal járhattak. Nem árt utalni arra, hogy a borkereskedelem során leginkább vállalkozó szellemű címűek szinte kivétel nélkül eredményes tőzsérek voltak.⁴⁷ Széles körű tapasztalataik alapján jó érzékkel állapították meg, mivel célszerű kereskedni. A jelentős üzlethez szükséges tőke nagyságára az áruk leszállítását követő kifizetések alapján tudunk következtetni. 1662-ben Kasza György 580 forintot vett fel. A következő évben Tóth Márton 1059 forint árut adott le. 1664-ben Kovács Miklós 860, Pathay András 1666-ban 880, Nagy István 732 forint értékű bort hozott. Deák Pálnak 1675-ben 1499 forintot adtak a szállított borért. A kisebb tőkével rendelkezők olykor összefogtak. Bozó János és Herczeg Mihály 1673-ban együtt 1100 forint értékű árut tudtak felvásárolni és eladásra felkínálni. Természetesen a vidéki szállítók hasonló feltételekkel tudtak kereskedni. E tekintetben nincs jele semmiféle megkülönböztetésnek. 1663-ban a kőrösi Csete Gergely és Ecsi János rakományukért 432 forintot kaptak. Igen figyelemreméltó volt a szegedi beszállítók tőkeereje. 1664-ben a „*Szegedi Muharim odapasátúl vettünk 24 terő bort, terhét 55 forinton.*” A leszállított áruért 1320 forintot kapott. Még jelentősebb forgalmat bonyolíthatott a másik szegedi kereskedő, Kovács János, aki 1675-ben, egyetlen esztendőben 2631 forint értékben adott el bort a város kocsmájának.⁴⁸

Nagyobb tételek vásárlásakor többször megtörtént, hogy a város nem tudta egy összegben kifizetni az áru értékét. „*Szegedrűl hozattunk 12 terhő bort, terhét f. 34, Mihály Deákné pénzén, adóság vagyunk tall. 102.*”⁴⁹

A gazdák mellett a tanács is gyakorta szervezett távolabbi helyről borvásárlást. A korabeli viszonyok között ilyen tömegű áru szállítása igen komoly vállalkozásnak bizonyult.

47 Egy tanúvallomás során az akkor 80 éves Czirkátor Mihály állította: „...mikor Újvárból hazajöttek, Kamarás Ambrusnak csak egy nagy szövös bocskora, két ökre volt, és az Abonyban lakó Kása András és Kása György pénzével kezdett kereskedni.” Sikeres tőzsérkedése révén – amit a vámkonál kamatoztatható nemesi kiváltsága is segített – két évtizeddel később már a város talán legvagyonosabb gazdája lett, és többször volt főbíró. Karrierje nem kizárólagos. 1654-ben a kecskeméti Varga Márton négy csorda ökröt hajtott fel Győrbe. Deák Pál pedig, aki ugyancsak többször volt Kecskemét főbírója, és nyeregségei révén a hetvenes években Wesselényi Páltól armálist szerzett, 1677. évi állítása szerint „*évente több mint ezer marhát hajtott*” a nyugat-magyarországi vásárookra. BKMÖL XV. Gyűjtemények Szilády Károly könyvtáros kecskeméti vonatkozású feljegyzései 22. 13, ill. Iványosi-Szabó Tibor: 2002. 197., ill. Szakály Ferenc: 2001. 494–495.

48 A jelzett évek adószedő bírói, illetve a főbírói számadáskönyvek jelzett éveinek nyilvántartásai alapján. A feltüntetett összegek vásárlói értékének jobb érzékelése végett számítási forintban mellékeljük néhány áru átlagárát. Az 1662. évben tehén: 6,63, ökör: 12,80, juh: 1,45, 1663-ban tehén: 7,47, 1675-ben tehén: 12,00, ökör: 20,05, juh: 1,72 forint. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/b 159–320. Tehát esetenként számottevő nyáj, illetve kisebb gulya értékét kellett a vállalkozónak kockáztatni.

49 A megvásárolt bor ára 255 tallér volt. BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 168.

A rendkívül gyenge közbiztonság megkövetelte, hogy nagyon körültekintően szervezzék meg a szállítást. Feljegyzéseink alapján jól tudjuk ezeket rekonstruálni. A tanács 1663-ban Földvárról (Dunaföldvár) Kékési rác kereskedőtől tíz és fél rakomány bort vásárolt. Ezzel egy időben Soltról pedig öt fuvarra való bort hozatott. A szállításban tizenhárom gazda vett részt. „*Földvára Kovács Mihály 1,5 terő, f. 6, den. 75. Szabó György 1 terő f. 4, den. 50...*” Tehát egy fuvar díja 4,5 forint volt. A bor szállítása minden bizonnyal nem lehetett rossz üzlet, mivel a főbíró és az adószedő bíró is vállalt másfél-másfél fuvar, amelyért ők is felvették a 6 forint és 75 dénár összeget.⁵⁰ A háromoldalas lista szerint ebben az évben a tanács szervezésében kilenc helyről történt szállítás.⁵¹ Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a fuvarozás anyagi terhet a tanács vállalta magára. A méretekre jellemző, hogy a nagykö-rösi Ecsi Jánostól vett bort nyolc kecskeméti gazda szállította a város pincéjébe. Komlósi Ambrus két terő borát saját maga és további két gazda fuvarozta. Aligha kétséges, hogy a szállítások irányítását, a vállalkozók toborzását a tanács egy-egy érintett gazdára bízta. Pathay András ebben az évben hat és fél terő bort adott el a városnak, szekereinek száma viszont 18 fő volt. Közülük hárman, köztük ő maga is, két szekérrel volt érdekelt a szállít-ásban. Tehát szekereivel — sajátján kívül — más fuvar is vállalt.⁵²

A hasonló nyilvántartásokból további néhány következtetést vonhatunk le. A tanács ingyenes közmunkára (gartuitus labor) csak akkor vette igénybe a gazdákat, ha a várme-gye, a török vagy a magyar hatóság ezt megkövetelte. Úgy tűnik, hogy egyéb alkalmakkor a tanács a szolgálatában végzett munkát értékének megfelelően megfizette. Ezekre a szol-gáltatásokra önként vállalkozhattak a gazdák. Ha kívánták, a fuvar díja „adóra hajlott”. Ez a lehetőség komoly segítséget jelentett azoknak a szegényebb gazdáknak, akiknek nem volt nagyobb tételben pénzen értékesíthető árujuk. Így munkaerejükkel tudták kiegyenlí-teni adójukat. Az itt elemzett 1663. évi lista azt is jelzi, hogy nem egy szűk kör sajátította ki magának ezt a számottevő lehetőséget. A feltüntetett 65 fuvar 55 gazda vállalta fel. Tehát minden évben jelentős számban jutottak szóhoz a szerényebb vagyonú gazdák is.

A feljegyzések alapján megállapíthatjuk, hogy a fuvardíjak — beszámítva a pénzrom-lás mértékét — szinte állandósultak. A szomszédos Nagykörsőről 1,5, Dunaföldvárról 4,5, Soltról 4 forintért hoztak egy fuvarra való árut. „*Kakulya János szekeresei Szegedig f. 5.*” Ugyanekkora összeget fizettek a pesti szekereseknek is. A tolnai szekérbér viszont már 7,5 forintot ért ugyancsak ebben az évben. 1668-ban a kosdi szekereseknek 8 számítási forin-tot fizettek. 1678-ban viszont „*Amely 15 tereh borokat hozott Domokos Tamás a város számára Baranyából a Bathay [Báta] révtől fogvást Kecskeméti, 15 szekereknek 6 tallérával a szekér béri jött tall. 90.*”⁵³

50 Egy szekér vontatásához általában négy ökröt fogtak járomba. Az igavonók akár két vagy több gazdáé lehettek.

51 „*Anno 1663. Az adóra való szekerezések*” fejléccel ellátott nyilvántartás. BKMÖL IV. 1508. c/ 1663. 248. Minden bizonnyal ez a lista sem tartalmazza az év során szükségessé vált fuvaroztatás teljes anyagát.

Ezekben az évtizedekben a város gazdáinak egyik legsúlyosabb terhe a gyalog- és az ígás robot volt. Ezeket külön lajstromban — BKMÖL IV. 1504. m/ Robotlajstromok — tartották nyilván a város kis-bírói.

52 Az összehasonlítás lehetősége érdekében idézünk néhány napszámbért a kevés számú feljegyzés közül: 1592-ben „*Cseh Andrást 3 forint bírságra büntetik, hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a város végezte — limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért.*” 1600-ban a metszők napszámbére 10 dénár volt az élelmezésen kívül. Hornyik János 1861. 49–50., 70–76. Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 33.

53 BKMÖL IV. 1508. c/ 1664. 168–295. BKMÖL IV. 1508. c/ 1668. 13. és BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 74. A hat tallér 1678-ban 14,4 számítási forintnak felelt meg. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/a.

Az itt felsorolt néhány példa is bizonyítja, hogy a hódoltság kori mezőváros kocsmájának üzemeltetése több téren kihatott a helyi társadalom csaknem valamennyi rétegére. Ezen üzem révén nemcsak bizonyos javak rendszeres elérése vált a közösség nagyobb részére kényelmesebbé, hanem ezen javak előállítására és beszerzésére közvetlen és számottevő anyagi előnyökhöz is jutottak. A kocsmák működésének esetleges felfüggesztése révén jelentős csoportok, rétegek igen komoly anyagi hátrányt szenvedhettek volna.

4. Forgalmazás

Bár a bor beszerzésének felvázolása is meggyőzhetett bennünket arról, hogy a városi kocsmának a mezőváros életében megkülönböztetett szerepe volt, mégis a legfontosabb következtetéseket az általa forgalmazott bor mennyisége, az alkalmazott árrés és az évenkénti tiszta haszon alakulása alapján tudjuk igazán lemérni. Bár a negyedfél évszázaddal korábbi nyilvántartások feldolgozása távolról sem könnyű, segítségükkel megalapozott adatokhoz juthatunk.⁵⁴

Tekintettel arra, hogy 1686-ban, Buda elfoglalása után erről a vidékről is visszavonultak a török egységek, a kocsmák forgalma és üzemeltetése számottevően módosult. A kilencvenes évek elejétől pedig — a kevésbé zaklatott állapotok hatására — a nyilvántartás módja is sokat változott, így a vásárolt és a kimért mennyiséget a korábbiaknál lényegesen pontosabban rögzítették. Ezért célszerű két táblázat alapján érzékeltetni a folyamatot.

Borforgalmazás a városi kocsmában 1662–1686

Év	Vétel		Tiszta haszon (forint)	Kár (pint)
	Hordó	Pintben		
1662	192		4.129	4.621
1663	223			7.003
1664	343		9.812	7.272
1665	372		10.248	5.761
1666	241			3.468
1670	243		4.430	9.369
1671	289			9.741
1672	271			10.562
1673	283			14.895
1674	336			10.802
1675	210		7.279	
1676	351			6.993

⁵⁴ A terjedelemből való tekintettel itt mellőznünk kell a feldolgozás során összeállított közel száz oldalnyi adatsorokat, és csak a segítségükkel készített legfontosabb összesítőket használjuk fel.

1677	311	7.110	3.776	7.802
1681	372		5.765	10.602
1682	444		7.955	9.880
1683	398		6.852	15.353
1684	463		8.206	11.057
1685	280		7.154	11.088

Bár a hordókban kifejezett mennyiség nem teljesen egzakt, a hódoltság utolsó évtizedeiben kialakult forgalomnak érzékeltetésénél ezt a mutatót nem mellőzhetjük. Tekintettel arra, hogy az egyes vásárolt tételek tiszta hasznát általában rögzítették, mód nyílik a kocsmá évenkénti valós, vagy ahhoz nagyon közel álló bevételeinek bemutatására. Ez esetben hangsúlyoznunk kell, hogy a táblázatban fellelhető adatok a minimumot jelzik. Egy-egy tétel esetleges elmaradása azonban csak csekély mértékben módosíthatta ezt az adatsort. Ezt az állításunkat a hetvenes évek elejéről fennmaradt néhány összeggel tudjuk alátámasztani. 1671-ben kigyűjtésünk alapján a kocsmá tiszta haszna 4.788 forint volt. A korabeli számítás szerint pedig a „*Borhaszna in summa 2063 tallér*”. Ez az összeg 4.975 számítási forintnak felel meg. A következő évben még kisebb az eltérés. A kigyűjtés alapján a tiszta haszon 4.431 forint, a jegyző megállapítása szerint pedig: „*In uniuersum az borhasznának introitusa teszen tallér 1876,5, d[énár] 26. Forint számra 4.503, d[énár] 86.*”⁵⁵ Mivel ez esetben még a forintban történő átszámítást is elvégezte, a hibázás veszélye tovább csökkent.

A táblázat adatai azt jelzik, hogy a felvásárolt bor mennyisége erőteljesen hullámzott. 1662-höz képest a következő három – háborús – év alatt a mennyiség csaknem megkétszereződött. Az ezt követő közel egy évtizedben kiegyensúlyozottabbá vált a forgalom. Az 1675. évi adatok nagyon hézagosak, így ezektől célszerű eltekintenünk. Kétségtelennek látszik, hogy a kuruc mozgalom kibontakozódása, a kuruc csapatok gyakori megjelenése miatt számottevően növelni kellett a beszerzett mennyiséget. A hetvenes évek végéről csak nagyon kevés ilyen tárgyú feljegyzés maradt fenn, ezért ezekre sem támaszkodhatunk. Az viszont kétségtelen, hogy a következő évek adatai a forgalmazásban nem mutatnak komolyabb visszaesést. A nyolcvanas évek első felében a török hadsereg – és a tatár segédcapatok – aktivitásának növekedésével arányosan nőtt a kocsmá forgalma. Hasznának alakulását e téren csak kismértékben vehetjük figyelembe, mivel azt befolyásolta részben a kimérés során keletkezett kár mértéke, részben pedig az a tény, hogy a kimérési árakat a tanács kénytelen volt magasán megszabni. Ezzel együtt a táblázat azt jelzi, hogy az adat-sorok közel hasonló módon hullámoztak.

⁵⁵ Az 1673-ban rögzített összeg két tételben jelenik ugyan meg, de együttesen ez is közel áll a kigyűjtött eredményhez: „*Borhaszna eddig tall. 1384 (=3.321 Ft). Summa 4.181 Ft.*” A kettő együtt 7.502 forint, míg a kigyűjtött összeg 6.888 forint. Ez az eset is jelzi, hogy a számított összegek a minimumot jelzik, az esetek nagy részében az elveszett adatok hozzáadásával valamivel nagyobb számokat kapnánk.

Borforgalmazás a városi kocsmában 1687–1700

Év	Vétel			Haszon (forint)	Kár (pint)
	Hordó	Pint	Összeg (forint)		
1687	274			4.228	11.210
1688	132			1.530	9.381
1690	184			3.142	14.680
1691	145			4.994	6.491
1692	210	60.104	4.988	6.192	7.667
1693		63.718	3.535	6.309	6.041
1695	226	64.553	3.057	6.263	6.044
1696	255	78.506	3.411	8.906	5.176
1697	248	71.897	3.572	7.647	5.837
1698	231	71.285	4.490	7.188	7.185
1699	199	56.417	3.026	5.375	4.458
1700	289	84.061	4.258	8.665	5.995

Buda visszafoglalása után a Duna–Tisza közének erről a részéről eltűntek ugyan a török és a tatár hadak, de a létszámában lecsökkent lakosság éveken át nem mentesült a háborús körülményektől. A kocsmá forgalmában mindez annyiban tükröződött, hogy a lakosságon kívül a törökök helyett a német katonákat kellett borral ellátni. A különféle zsarolások, sarcolások fedezetére a város bevételeit drasztikusan kellett növelni, többek között a kimért bor árának erőteljes felemelése révén. Mindent összevetve az látjuk, hogy a század utolsó másfél évtizedében kevesebb hordó borra volt szükség az igények kielégítésére, mint a hódoltság utolsó éveiben. Tekintettel arra, hogy 1692-től a megvásárolt bor mennyiségét pintben, illetve akóban következetesen rögzítették, a keletkezett kárt pontosabban tartották nyilván, és a tiszta hasznot változatlanul jelezték, ettől kezdve a kocsmá forgalmáról szinte pontos képet rajzolhatunk meg.

A folyamat legfőbb sajátosságai közül azt emelhetjük ki, hogy a nyolcvanas évtized második felében csaknem felére csökkent a forgalmazott bor mennyisége. A tiszta haszon csökkenése még feltűnőbb, de ezt érthetővé teszi az a tény, hogy a kár, a német hadsereg számára kiszolgáltattott mennyiség néhány évig változatlanul magas maradt. Amikor a kilencvenes években egyrészt a háborús színtér távolodott a várostól, másrészt a politikai és a gazdasági viszonyok konszolidálódtak, a táblázat adatai a korábbiakhoz képest egy nagyon kiegyensúlyozott állapotot rajzolnak fel. Ezekben az években a kimért bor mennyisége 65 ezer pint körül mozgott, ami 109 ezer liter (azaz naponként közel 3 hektoliter) körüli volt.

Békés esztendőekben a falusi és mezővárosi kocsmák forgalmát mindenekelőtt a lakosság száma és annak fizetőképessége határozta be. A szakirodalom tanúsága szerint a hódoltság legnépesebb mezővárosa Kecskemét volt. Azonban lélekszámát a megfelelő

összeírások hiányában pontosan megállapítani nem lehet. Erre vonatkozóan jószerivel csak találgatások születtek. Hornyik János egyik megállapítása szerint: „1772-ben már lakosinak száma megközelítette a 30 ezret, a török kiveretésekor lélekszámot 20 ezernél kevesebbre nem tehetjük.”⁵⁶ Valójában a török kiűzése táján a lakosság száma az ideiglenesen itt megtelepedőkkel együtt az 5–6 ezer főt aligha haladta meg.⁵⁷

Bár a gazdák igen nagy része foglalkozott szőlőtermesztéssel, évenként jelentős mennyiségű bort szűrték be, az év bizonyos szakaszaiban igénybe vették a városi kocsmáknak kínálatát. Ezt részben az okozta, hogy egyeseknek csak csekély méretű szőlőültetvénye volt, másoknak nem volt megfelelő pincéjük, így az évnél csak kisebb részére tudták tárolni borukat. A szellérek, az igen jelentős számú menekült⁵⁸, a nagy létszámú cselédség és a pásztorok minden évben rendszeres vásárlók maradtak.

Ez a népes kör tovább bővült a jobb módúakkal, a fizetőképesekkel és a különféle címen ingyen szolgáltatásban részesülőkkel. Miközben Pathay Andrásnak volt a városban az egyik legnagyobb szőlőültetvénye, rendszeresen szállított nagy tételben bort, és 1673-ban is „3 tereh baranyai borai[t]” vette meg a tanács a kocsmáknak számára, ez évben kontóra „Pathay András uram bort ivott meg 134 iccét, item 16 timon árát. Pathay István is, a Pathay András uram fia ivott 6 timon árát.” Rajta kívül a jómódúak közül is nyilván sokan fordultak meg a város kocsmájában.⁵⁹ Bár minden bizonnyal kuriózum, de a kor mentalitásához szorosan hozzátartozik a következő eset, melyet ugyancsak a főbíró számadáskönyvében rögzítettek: 181,5 tallér értékű bor, „Mellyet elhordott az szegénység, mikor az Wert colonellus ó nagysága itt volt, megparancsolta az csaplároknak, hogy hitelben az szegényeknek bort adgyanak.”⁶⁰

A jószágok és az értékesebb áruk adásvétele során a gazdák körében ősidőktől fogva szokásos volt a sikeres üzletkötés megünneplése. A tömegesen megtartott áldomás során megelégnél a kocsmák, számottevően megnőtt a borfogyasztás. Az igényeknek megfelelően a tanács a „baromvásárokon” és a „homokon”, azaz a sátrak között is működtetett alkalmi bormérést. Csak egy-egy országos vásáron több ezer pint bort fogyasztottak a sikeres üzletet kötők. Ennek illusztrálására célszerű két év adatát idézni: 1698-ban 10.796 pint (18.137 liter), 1700-ban pedig 13.874 pint (23.308 liter) bort mértek ki a három országos vásáron, amelyek egyenként közel egy hétig tartottak.⁶¹ Aligha kétséges, hogy az ugyancsak népes hetivásárok alkalmával is számottevően megnőtt a kocsmák forgalma.

A vásárnapok mellett az év több jeles napja, ünnepe ugyancsak növelte a borfogyasztást. A nagy egyházi ünnepek, karácsony, húsvét és pünkösd mellett a gazdasági élet ritmusát kijelölő nevezetes napokat is igyekeztek emlékezetessé tenni. Szent György a barom és juhnyáj kihajtásának az időpontja, Péter-Pálhoz az aratás, Szent Mihály napjához a szüret kötődött. Demeter-napkor hajtották telelőre a ménest, a barmot és juhnyáját. Ezek

56 Nyilvánvaló, hogy mindkét megállapítás túlzás. Hornyik János: II. 1861. 219. A város lélekszámával kapcsolatosan később legtöbbször erre a megállapításra hivatkoztak.

57 A lakosság lélekszáma közel száz évvel később, 1771–1772-ben is csak 15.348 fő volt, és még a kétségtelenül nagyon megbízható, 1786-ban készített összeírás szerint is alig haladta meg a 22 ezer főt. Iványosi-Szabó Tibor: 2002. 482–485.

58 A migráció egészen a század végéig, pontosabban a szabadságharc végéig igen jelentős volt. Iványosi-Szabó Tibor: 1985/c és 2002. 470–482.

59 A fogyasztott értéket a megvásárolt bor árából levonták. BKMÖL IV. 1510. i/ 1676. 71. A kocsmárosok ilyen jellegű feljegyzései nem maradtak meg, de a székbíróké a század végétől igen. Ezek jelzik, hogy a jobb módú gazdák sorából több száz ember vásárolt hitelben, vagy fogyasztott a korábban leadott (élő marha, juh) árújából.

60 BKMÖL IV. 1510. i/ 1690. 54.

61 BKMÖL IV. 1510. i/ 1698, ill. 1700. évi nyilvántartások alapján.

mellett a cselédek kötelmeinek lejárta és az újabb szolgálat megkezdése közötti néhány nap ugyancsak több száz embert csábított a kocsmába.

A középkori örökség, hagyomány szerint a mezővárosokban az évenként választott tisztségviselők nem kaptak fizetséget. A hivatali idő, a munkabeosztás mai szabályozottsága ismeretlen volt. Bár ezekben az évtizedekben a tanács rendszerint hetenként csak egyszer ülésezett, a háborús, vagy szinte háborús körülmények között a bírák, a jegyzők a váratlan feladatok ellátása érdekében csaknem folyamatosan dolgoztak és készenlétben álltak. A rendkívüli körülmények között a főbíró munkáját segítették az esküdtek is, akik a kisbírákkal és a tizedesekkel együtt írták össze a gabona- és a bortizedet, hajtották be az adókat, kényszerítették ki az ígás és a gyalog-robot végzését. Ezért a közösség legalább ellátásukat igyekezett biztosítani. Ennek érdekében a tanács konyhát tartott fenn, ahol étkezésük biztosítva volt. Ennek szokásrendjét, hangulatát egy gunyoros hangvételű verszet is megörökítette.

*Új esztendő érközvén, fordula tavaszra,
Egykori vígások fordula[nak] nagy bíra.
Az város szörte széllyel, uccáról uccára
Az urak dolga miatt széjjel az jobbágnak. (sic!)*

*Bírák nem érközének meg csak ételhöz is,
Az nagy fáradtság miatt megepedt torkok is.
Gondolván, jóllakhatnak még csak estvére is,
Hogy mindenféle jutna még az szolgáknak is.*

*Megkészíté az szakács sok szép új étkeket,
Foghagymával az csukát, tárkonyos gyömbérrel
Az sületlen bárányhús, tikhús fekete lével,
Az sós ponty fő dévérrel, csíko hús jó lével.*

*Az sok friss ételeknek ki tudná meg számát,
Kevés volt ki dicsérte, kinek ötte száját.
Egyik bíró peniglen dicsérte szakácsát,
Hogy megholta után is elvönné jutalmát.*

*Másszor is főzette bor meg fokhagymával csukát,
Sótlan penig ne hadd, mikor főz rizskását,
Mert mindjárást megcsapja az Horvát György hasát,
Mert az szegény szolgának lé tartja az gyomrát.⁶²*

Miként korábban jeleztük, a korabeli szóhasználatban a *bíró* szó jelentése részben eltért a maitól. A főbíró állt ugyan a jogszolgáltatást végző tanács élén, de bírónak neveztek minden részfeladat ellátására kijelölt személyt. A kisbíró, székbíró, vásárbíró, szénabíró, fabíró stb. elnevezés segít a szó tágabb értelmének érzékelésében. Ezek valamennyien

---

62 BKMÖL IV. 1504. m/ Robotlajstromok, 1663. 79. A vers sorai a lejegyzett formában, miként az esetek nagyobb részében itt is összefolynak, csupán az egyes strófák különülnek el egymástól. A központosítás szinte teljesen hiányzik, az ékezetek is nagyobb részt elmaradtak, ami miatt a szöveg olvasata olykor bizonytalan. A feljegyzést valószínűleg valamelyik kisbíró készítette, akinek a kézírása a lajstrom lapjain több helyen fellelhető.

jogosultak voltak a városi konyha szolgáltatásait igénybe venni. Rajtuk kívül a közösség, a tanács segítette azokat is, akiket különféle feladattal útnak indított. Ezek az „utasok” vitték a főuraknak a „summa pénzt” és az ajándékokat, továbbították különféle helyekre a leveleket, vásárolták meg Szegeden és Pesten a magyar és török urak számára a szükséges ajándékokat, gyűjtötték a törökök számára a vajat, vásároltak esetenként gabonát, bort és különféle iparcikkeket. Ők valamennyien jogosultak voltak arra, hogy szolgálatuk idejére a szükséges borral ellássák őket. Az értékesítésre nem kerülő bor mennyiségén belül a csaplárok folyamatosan rögzítették, hogy a „város asztalára” a „bíráknak” mennyi bort adtak. Ugyancsak külön tételként pontosan vezették, hány pint bort juttattak az „utasoknak”. *„Város asztalára 33 pint, az utasoknak 43 pint... Város asztalára 200 pint, törököknek 223 pint, utasoké 114 pint.”*⁶³ Ezek a tételek évenként igen komoly méretűre dagadtak. Fogyasztásuk számottevően megnőtt, ha a különféle bírák maguk is útra keltek. A főbíró is évenként kénytelen volt felkeresni a város nem egy főurát, és köteles volt több alkalommal megjelenni Budán: *„Die 12. Februarii 1678. Bíró urammak hetedik útja Budára.”*⁶⁴ És ekkor még több mint két hónap volt hátra szolgálati idejéből. Ráadásul a budai pasa, vagy más magas rangú katona és tisztviselő elé járulván kellő számú és nagyságú ajándékot, pénzt kellett vinni magával. A nagyon gyenge közbiztonság pedig megkövetelte, hogy számottevő kísérettel induljon útnak, akik számára a szükséges bort ugyancsak a kocsmából szerezték be.⁶⁵ A bírák legszerényebben 1666-ban fogyasztottak. Ekkor mindössze 510 pint jelenik meg a feljegyzésekben. A korábbi és a későbbi években ennek többszörösét is rögzítették. A másik véglelet 1683-ban — a török sereg Bécs elleni támadása és csúfos kudarcának évében — jegyezték fel. Ebben az évben 3.220 pint (5410 liter!) bort fogyasztottak el a bírák.

Távolról sem véletlen, hogy az utasoknak biztosított bor, ha általában valamivel kevesebb is volt, de arányaiban követte a bírák fogyasztását. Esetükben is a csaplároknak 1666-ban kellett a legkevesebbet kimérni, mindössze 432 pintet. Bár 1683-ban ők is rendkívül sokat fogyasztottak, 2.410 pintet, a legnagyobb tételt 1690-ben jegyezték fel: 3.766 pint (6.327 liter bor) jutott nekik. Nincs ugyan erre utalás, de valószínűsíthetjük, hogy ebből számottevő rész jutott azoknak, akik hosszú fuvarra kényszerültek a törökellenes háborúban.

Az elszámolások során további fogyasztók tűnnek fel: a nemesi vármegye tisztviselői és a város főurainak képviselői. Ezek az urak azonban merőben másként viselkedtek, mint a tatár martalócok vagy a szubasák. Ők az eddigi tételekhez képest vagy lényegesen szerényebb mennyiséget fogyasztottak, vagy megtérítették a nekik adott bor árát. *„Item az vármegye gondviselői megittak az sereggel egy karika fa bort, attak az árában f. 28.”*⁶⁶ Merőben más lett velük a kapcsolat a törökellenes háborúk idején. Ekkor már jóval nagyobb költséget jelentett a város számára a nekik „discretioba” adott egy-egy hordó bor. Mivel a szertelen állami követelések végrehajtói lettek, mind a tanács, mind pedig a lakosság rettegéssel

63 BKMÖL IV. 1508. c/ 1665. 182.

64 BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 42–61.

65 „Júli 15. Következik véletlen gonosz szerencsétlenség.

Főbíró uram Csaba Mihály, Kamarás Ambrus etc. Budára indulván, akarván az Kannekány [kajmekám] urunknak az széna vétel felől végezni, az maradék pinzt felvitte magával, hogy városunk szükségét végben vigye vele, de Dabasnál ökegyelmekre ütven az tüzés [tűzfegyveres ?] tolvajok, hamis hitőket elnyerték, és elvonták ökegyelmek mind egy pinzig. (sic!) Die 15. Julii. Főbíró uram Budára mentében Dabasnál megosztatván az tolvajok kezében akadt f. 277.” BKMÖL IV. 1508. c/ 1664. 126., ill. 128.

66 BKMÖL IV. 1508. c/ 1664. 159–174.

gondolt rájuk. A német hadvezetés igényeit kiszolgáló komisszárok ugyanis horvát és szerb csapatokkal jelentek meg az egyes falvakban és mezővárosokban, hogy a pénzben és természetben követelt sarcot minél gyorsabban megkapják. Ezek garázdálkodását csak a tatárok kíméletlenségéhez lehet hasonlítani. „Második csapat beli kára az gyöngyösi boroknak: mikor az horvátokkal itt volt az commissarius nagysága, horvátok ittak 506 pint... németeké 25 pint...”⁶⁷

A megajándékozottak között fejedelmi személy is található. „Az erdélyi fejedelemnek [index, és a lap alján: Apafi volt] vöttünk egy átalag bort Tót Miklóstól 50 pintet f. 4.”⁶⁸

A civil lakosság mellett, a városi kocsmáknak egyik legjelentősebb fogyasztói évtizedeken át a különféle nációnhoz tartozó katonák voltak. Feljegyzéseink alapján csak 1662-től tudjuk érzékeltetni, egy-egy évben milyen mennyiséget fogyasztottak, de kétségtelen, hogy a korábbi évtizedekben kialakult szokások éltek tovább, és csak a kuruc mozgalom kibontakozása során jelentkezett új elem. A törökök eltérő jogcímen és eltérő számban jelentek meg évenként több alkalommal a városban és annak kocsmájában. A különféle címen szedett pénzbeli kötelezettségek és ajándékok behajtása sorra megjelentek még akkor is, ha a főbíró időben eljuttatta ezeket Budára. Bár a számuk változott, de a több napig itt-tartózkodó katonai egység fogyasztása mindig számottevő volt. A sok közül egyetlen év összefoglalója: „Deák Pál uram főbíróságában amennyiször törökök voltak városunkban, arról írott számtartás. 1678.

1. In mense Maji circiter diem 12. Csanádi, csongrádi törökök voltak 17 kocsiával.

2. Pesti s budai vitézek Borbély Haszám és Kocsán iszpaia kocsiával mentenek ugyanakkor korponai, lévői, füleki katonák felverték a pusztán őket, sok kár lőtt mind törökben, katonában. 20. Maji.

3. Szegedi, szabadkai lovas és gyalog törökök feles magokkal 2. Junii.

4. Szolnoki törökök 15 kocsiával, lévői Memhet, Csonka makszi (?)

1. Julii. A szubasa népe Ibrahim aga kis Ali iszpaiaival budai, pesti törökök 27 kocsiával.

4. Julii. Jancoi Pajazit aga és Halim aga fia Memhet aga bajaikkal együtt lovas és kocsis törökök feles magokkal.

Die 7. Julii. A jancoi törökök visszajöven Kőrösről, 4 katonákat hoztak, 2 sebes volt.

Die 22. Julii. Balta Haszan 13 kocsiával pesti vitézekkel.”⁶⁹

Ezek hivatlan vendégként növelték a kocsmáknak forgalmát. A nyilvántartásokban visszatérő a hasonló feljegyzés: kára lett „Törököké 651 pint, katonáké 263 pint, kurucoké 478 pint, bíráké 96 pint, utasoké 52 pint.”⁷⁰ Ha a szubasák megjelentek, a fogyasztás mértéke mindig igen nagy volt. „Törököké, mikor a vajda népe nazur tihájával és szubasákkal itt volt, vesztegettek el pint 498.” „Törököké, mivel a nazur képebeli embere a szubasákkal és sok fő iszpaikkal az egész vajda népével kinn lévén, és vesztegettenek bort el pint 362. Papoké két részre pint 12.”⁷¹ Ezek alapján érthető, hogy az egyes években okozott kár tetemesre nőtt, amely azonban évenként erősen eltérő volt. A békésnek mondható 1647. évben 5.083 pint bort fogyasztottak.⁷² Tehát nem kizárólag a nagyobb csapatmozgások növelték a városi kocsmáknak „kárát”.

67 BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 14.

68 BKMÖL IV. 1508. c/ 1663. 121–123. A megjegyzés nem lehet félreértés eredménye, mert ugyancsak ebből az évből való a következő feljegyzés: „Az erdélyi fejedelem számára küldöttünk Isakra 75 negyed árpát.” BKMÖL IV. 1504. m/ Robotlajstromok, 1663. 103–105.

69 BKMÖL IV. 1508. c/ 1677–1678. 247.

70 BKMÖL IV. 1510. i/ 1674. 19–20.

71 BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 73–74. BKMÖL IV. 1510. i. 1676. 52., 64.

72 Ez több mint 85 hektoliter volt. Beszámítva a borseprót és az egyéb szokásos veszteséget, a tanácsnak, illetve a városi kocsmának csak ezért a veszteségéért közel 100 hektoliter bor árát kellett

A hetvenes évektől a kuruc katonák bővítették a rendszeressé váló kéréstlen „vendégek” körét. Gyakorta nemcsak a nyilvántartásban tűntek fel együttesen. Létszámuk ugyancsak változó volt, miként az általuk okozott kár is. „Törökök 626 pint, katonáknak 239 pint. Kurucok ittak 1135 pint. Törököknek 575 pint.” „Cruczoké pint 372. Törököké, mikor a vajda népe nazur tihajával és szubasákkal itt volt, vesztegettek el pint 498.”⁷³ Úgy tűnik, hogy a kuruc katonákkal szemben nagyobb bizalommal voltak, mint a törökkel szemben: 1678. újév napján „Hogy a cruczokat megkántálták a deákok, adott a bíró uram is den. 36 a deákoknak és mendikánsoknak.”⁷⁴ A kuruc csapatokat nemritkán főúri és fejedelmi személyek vezérelték. Wesselényi Pál a hetvenes évek derekán közel egy hónapon át tartózkodott itt csaknem ezer főnyi seregével. Néhány évvel később még rangosabb vezér jelent meg: „1677. Die 25. Januarii: Gróf Tököli Imre uram őnagysága mikor itt volt udvari népével az mezei hadakkal és egyéb alsó végbeli onadi, szendrei hadakkal, feles számú franciával etc. Az feljebb megírt tíz karika fa borok közül az legjobbkat gróf Tökölyi uram számára az udvari népek elválasztották, és míg itt voltak azon egy karika fa bort az udavari néppel, 3 végbeli kapitányokkal, úgymint N. Vitézlő Thalyai György ónodi kapitány és szendrei 2 kapitány, úgymint Uri István, Pap Izrael és több hadnagyokkal egészen megitták... kurucoké pint 372.”⁷⁵

Miként erre már utaltunk, a török kiűzése után jó ideig nem csökkent a kocsmában ingyen fogyasztó katonák száma, csak nemzetiségük változott. Néhány éven át a német katonák által okozott kár vetekedett azzal, amit a törökök okoztak. „Német kapitányé, kik Kamaráséknál volt 589 pint. Másik kapitányé 388 pint. Utas németeké 179 pint. Katonáké 64 pint.” A németek mellett, illetve azokkal együtt ritkábban magyar katonák is feltűntek: „Tábori német és magyar tisztek méltóságos Truchses generális ő nagysága második visszafordulásában lett kár rajta melyet kellett megfizetni készpénzül tallér hatvankilenc és fél.” A német egységek élén több rettegett tábornok jelent meg Kecskeméten ezekben az években, köztük „M. G. Caraffa ő Naga. Itt létekor 450 pint” bort fogyasztott.⁷⁶

A teljesség kedvéért utalnunk kell arra, hogy a török és a kuruc katonákkal szemben a felszabadító harcban részt vállaló egységek — bár sajnálatosan nem vált általánossá, de — több alkalommal ténylegesen vásárolták a számukra szükséges mennyiségű bort. 1686. november 15-én készült feljegyzés: „Adtunk el szolgáló németeknek a quanta borból 8 átalagot és 1 karikát in tall. 234,5.” Néhány sorral lejjebb: „Kalocsai hajdúknak attam 2 karika fa bort, 2 átalagot tall. 82. Fizettek meg tall. 42, item 82.”⁷⁷

Nem a kár mérete miatt kell idézni az alábbi néhány alkalommal megismétlődő esetet. A török katonák fogyasztóként Buda elfoglalása után két évvel újból megjelentek a város nyilvántartásában. Ezúttal viszont merőben más minőségben. A török kézen levő végvárok visszafoglalása során a kecskeméti gazdák szekereztek a török foglyokat az ország déli

---

kigazdálkodnia. Ebben az évben a török államnak fizetett adó összege: 555,8 forint volt. Az ellenszolgáltatás nélkül elfogyasztott bor értéke ennél feltétlenül nagyobb volt. Hornyik János: 1861. II. 205. és 185.

73 BKMÖL IV. 1510. i/ 1673. 20–22.

74 IV. 1510. i/ 1640-1707. Törödékek, 66–76. Azt nem tudjuk, hogy a kurucok vezetője mekkora összeggel ismerte el a kántáló diákok teljesítményét. A főbíró ajándékát a „borhaszna” összegéből fedezte.

75 BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 76. Olykor vallásukhoz ragaszkodó török tisztek is megjelentek, de üres kézzel ők sem távoztak: „Szőke bulyogbasának bor kémelléséért adtunk tall. 1.” BKMÖL IV. 1510. i/ 1677. 74–76.

76 BKMÖL IV. 1510. i/ 1691. 56. BKMÖL IV. 1510. i/ 1692. 14. BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 14.

77 BKMÖL IV. 1508. c/ 1686. Német adó.

részébe. Ezeket a város lakossága és tanácsa már nem rettegett ellenségként, hanem segítségre szoruló szerencsétlen emberként kezelte. „Török raboké 50 pint” bor.⁷⁸

5. A városi kocsmá haszna

Valójában az egész feldolgozásnak ez a legfontosabb fejezete, ezért a meggyőző bemutatás érdekében az eddigieknél valamivel több részletet kell felidézni. Az eddig ismertetett adatok is jól mutatják, hogy a kocsmá üzemeltetése a város közössége számára évtizedeken át rendkívül fontosnak és hasznosnak bizonyult. A ránk maradt feljegyzések birtokában megkísérélhetjük, hogy ennek mértékét számokkal is érzékeltessük. Bár az erre vonatkozó adatok hézagosak, a rendelkezésünkre álló és félre nem érhető adatok is igazolják, hogy a tanács mind a felvásárlás, mind pedig az értékesítés során messzemenően élt az előjogával.

A tanács a bor árának formálása során több tényezőt volt kénytelen figyelembe venni. Mivel a kiméréskor a vásárolt bor számottevő mennyisége ment „bitangba”, a kár csaknem minden hordó bor eladásakor jelentős volt. Tekintettel arra, hogy a pontosabb elszámolás érdekében az esetek többségében feljegyezték, milyen kár érte a közösséget, erről igen pontos képet tudunk rajzolni.

A városi kocsmá kára 1662–1685 (pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utasok	Papok	Katonák Kurucok	Törökök	Egyéb	Összesen	
							pint	liter
1662	1.100	434	52	1.749	1.124	162	4.621	7.763
1663	2.315	1.158	116	750	2.226	470	7.035	11.819
1664	1.681	1.115	181	1.401	2.635	348	7.361	12.366
1665	1.582	1.173	18	701	2.640	108	6.222	10.453
1666	510	432	70	358	2.026	89	3.485	5.854
1670	1.476	864	184	2.808	3.979	63	9.374	15.748
1671	1.704	1.312	250	2.219	4.109	147	9.741	16.365
1672	2.448	1.733	211	1.943	3.996	231	10.562	17.744
1673	2.319	1.017	105	4.432	6.732	190	14.795	24.856
1674	1.826	930	144	3.571	4.158	173	10.802	18.147
1676	1.411	1.491	305	2.146	1.572	93	7.018	11.790
1677	1.171	1.335	284	2.364	2.538	122	7.814	13.128
1681	1.879	951	314	1.970	5.451	137	10.702	17.979
1682	2.951	1.800	272	1.744	2.964	150	9.881	16.600
1683	3.220	2.410	187	5.057	4.618	164	15.656	26.302
1684	2.389	3.870	235	1.563	2.837	190	11.084	18.621
1685	2.015	3.963	216	3.369	1.625	113	11.301	18.986

⁷⁸ BKMÖL IV. 1510. i/ 1688. 12.

A városi kocsmá kára 1687–1700 (pintben meghatározva)

Év	Bírák	Utások	Papok	Katonák	Németek	Összesen	
						pint	liter
1687	2.858	2.691	95	1.665	3.824	11.133	18.703
1688	2.032	2.822	260	736	3.564	9.414	15.816
1690	3.045	3.766	224	794	6.851	14.680	24.662
1691	2.185	2.039	144	361	1.838	6.567	11.032
1692	2.421	2.406	104	330	2.382	7.643	12.840
1693	1.989	1.810	80	267	2.226	6.372	10.705
1695	2.079	2.052	83	142	1.570	5.926	9.956
1696	2.141	2.092	24		1.785	6.042	10.151
1697	1.547	1.435	93	173	2.373	5.621	9.443
1698	1.272	1.593	66	445	3.809	7.185	12.071
1699	1.173	936	56	89	2.204	4.458	7.489
1700	1.676	1.551	122	71	2.575	5.995	10.071

A sokszor és sok néven rögzített károkat három nagy csoportba oszthatjuk. A bor kezelése és kimérése során minden körülmény között számolni kell a minimális „csurgással” és a söprűvel, ami a kilencvenes évek feljegyzései szerint kb. 9–10%-ot tett ki. Mivel ezt a tanács értékesítette, az 1690-es évekig minden bizonnyal ezért nem vették a károk felsorolásakor nyilvántartásba. Ide számítottuk azt az elhanyagolható mennyiséget, amit a „borvonók” számára biztosítottak.

Lényegesen nagyobb volt az a kár, amelyet a tanács működésével lehet szoros kapcsolatba hozni. Ebbe a csoportba sorolható a „város asztalára” és a „bíráknak” küldött bor. Ugyancsak ide kívánczik az a ritkán fellelhető tétel, amit részben a „fogott bírák”, illetve a megye tisztviselői fogyasztottak el: „*Város asztalára vendégeknek 26 pint.*” A város különféle küldöttei, „postái”, beszerzői ugyancsak a kocsmában vehették fel a nekik újukra járó bort, amelynek mennyisége évenként közel akkorára dagadt, mint amennyit a bírák fogyasztottak. A két felekezet papjainak viszonylag rendszeresen juttattak bor a csaplárok, akik minden alkalommal pontosan azonos mennyiségű bort kaptak. A számukra kiszolgáltított ital részben a szakrális, liturgikus eseményekhez kellett. Ide kívánczott az 1686-os évig terjedő táblázatban az *egyéb* címszó alá vett kár, valamint a borvonóknak, a város juhait nyíró munkásoknak, a malomjavítóknak stb. szolgáltatott alkalmi tételek.

A harmadik csoportba tartozó kárt az előző kettővel szemben gyakran *bitangnak* mondták, jelezve, hogy ebből a városnak semmiféle haszna nem származott. Valójában a legnagyobb kárt ez jelentette a közösség számára. Itt két nagy csoportot lehet megkülönböztetni. 1686-ig a katonák címszó alatt gyűjtöttük össze mindazokat a tételeket, amelyeket a keresztény katonák számára szolgáltattak ki. E rovatban összegeztük a katonák, kurucok, végváriak, felföldiek néven nyilvántartásba vett csoportoknak adott bort. A másik nagy

csoportot a különféle török katonai és a közigazgatást segítő egyéb csoportok és a tatárok képezték.

A városi kocsmá kárának elemzése során mindenképpen feltűnő, hogy a hódoltság alatti évtizedekben keletkezett kár jellege számottevően eltér az azt követő évtizedekétől. Sajnos azt nem tudjuk érzékeltetni, hogy a megvásárolt bor hány %-át tette ki évenként a kár. Ennek oka az, hogy csak a kilencvenes évekből maradtak erre vonatkozó pontos adatok. 1692-ben még a keletkezett kár a forgalmazott bornak 12,8%-át tette ki. A későbbi években ez számottevően mérséklődött, és 1695-ben 6,6%-ra csökkent. A későbbi években 7 és 10% között ingadozott. A hódoltság éveiben vélhetően ennél valamivel nagyobb lehetett. Ezt jelzi az is, hogy az évenként keletkező kár számokban kifejezhető mennyisége 9.262 pintről Buda visszafoglalása után 7.586 pintre csökkent. Tehát a korábbi évtizedekben elszenvedett kár csaknem ötödével mérséklődött.

Annál jelentősebb változások figyelhetők meg a károk egyes csoportjain belül. A bírák és az utasok fogyasztása egyaránt csökkent ugyan, de a keletkezett káron belüli arányuk számottevően megnőtt. A következő három csoporton belül annál komolyabb a csökkenés. A papoknak évenként adott mennyiség korábban is a keletkezett kár csekély hányadát jelentette, de még ez a mennyiség is negyedével csökkent. Az igazán figyelemre méltó változás a (magyar) katonák számára kimért bornál jelentkezett. Ez a korábbi évtizedekben elszenvedett ilyen jellegű kárnak 18,9%-ára zsugorodott. A kár igazán jelentős mérséklését azonban nem az így keletkezett megtakarítás jelentette, hanem az, hogy a kóbor katonai és rabló csapatok felszámolásával a közbiztonság gyökeresen átalakult. A korábban legnagyobb kárt okozó törökökkel szemben a németek számára ellenszolgáltatás nélkül kimért bor viszont mindössze tíz százalékkal mérséklődött.

A városi kocsmá évenkénti tiszta hasznának megállapítása során nem járnánk el helyesen, ha csak a pénzben meghatározható többletet vennénk számba. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a kocsmá pusztá léte, szolgáltatásainak gyors igénybevételi lehetősége önmagában rendkívül sokszor és alig felmérhető mértékben mentesítette a várost és annak lakosságát a különféle katonai zaklatásoktól, a számukra mért ital révén. Az így keletkezett károk kigazdálkodása további komoly terhet vett le a tanács válláról, mivel így megmenekült különféle zaklatásoktól, rablásoktól, illetve a nekik kimért bor árát sem kellett adó formájában a város polgáira hárítani.

Az évenkénti tiszta haszon számokban történő kifejezésekor ismét utalnunk kell arra, hogy az itt megadott értékek és a valóság között – az adatok hiányossága miatt – csekély eltérés óhatatlanul jelentkezik. Ennek ellenére ezek rendkívül komoly támaszok lehetnek a mezőváros gazdálkodásának feltárása során. A kocsmá tartásából eredő haszon igazi mértéke akkor válik kézzelfoghatóbbá, ha ezt összevetjük a város legjelentősebb bevételeivel, illetve legsúlyosabb kiadásaiival. Ezek ismeretében lesz igazán nyilvánvaló, milyen mértékű tehertől mentesült általa a lakosság.

Kecskemét legfontosabb pénzbeli forrásai 1662–1702 között *(számítási forintban)*

Év	Vadszám alapján	Egyéb adóalap	Az éves adó összege	A kocsmá haszna	
				összeg	%-os arány
1662	2.056,0			2.671	
1663	1.973,9	6.551,7	8.525,6	2.476	29,0
1664	2.114,3	6.221,5	8.335,8	4.471	53,6
1665				3.563	
1666				3.930	

1667	1.722,1	7.234,0	8.956,1	2.274	25,4
1668	1.599,6	7.421,0	9.020,6	1.482	16,4
1669	1.141,7				
1670				1.582	
1671				4.788	
1672	2.204,4	11.204,4	13.408,8	4.431	33,0
1673	2.022,2	14.218,6	16.240,8	6.888	42,4
1674	2.150,4	12.312,0	14.462,4	5.799	40,1
1675	2.280,0	13.296,0	15.576,0		
1676				5.580	
1677				3.776	
1678	2.233,2	13.294,8	15.528,0		
1680					
1681	2.769,1			5.765	
1682	2.446,8	9.734,5	12.181,3	7.955	65,3
1683	2.699,7	12.583,6	15.283,3	6.852	44,8
1684	1.819,0			8.206	
1685	1.617,8	12.666,8	14.284,6	7.154	50,1
1687				4.228	
1688	2.168,3	8.308,7	10.477,0		
1690				3.142	
1691			9.234,6	4.994	54,1
1692	763,9	8.419,7	9.183,6	6.192	67,4
1693	835,2	8.481,6	9.316,8	6.309	67,7
1695	921,1			6.263	
1696			15.881,7	8.906	56,1
1697				7.647	
1698			15.523,7	7.188	46,3
1699			13.984,2	5.375	38,4

A táblázat adatsorai több összevetést tesznek lehetővé. A kocsmának a mezőváros gazdasági életében betöltött szerepét legmarkánsabban abban mérhetjük le, mennyiben tudta mérsékelni a közösség terheit, mennyit tudott vállalni a tanács bevételeiből. Bár adataink kissé hézagosak, a tendencia megállapítását kiválóan szolgálják. Egyszerű rátekintéssel is felmérhető, hogy a négy évtized alatt számottevő a változás. A hatvanas évekből mindössze két év adatait tudjuk összehasonlítani. 1663-ban a kocsmatiszta haszna a „summa adónak”, az adóként beszedett összegnek harmadát sem tette ki. A következő évben viszont annak már több mint felével ért fel, de úgy tűnik, hogy a háborús kiadások miatt számottevően növelhette a tanács a borforgalmazás során az árrést. A hetvenes évek első fele kiegyensúlyozottabb viszonyokat jelez. Ekkor három egymást követő évben 33–42%-osnak mutatkozik a kocsmatiszta haszna, tehát ekkor is a közösség kiadásainak számottevő részét tudta a tanács ebből fedezni. A törökellenes háborúk első évtizedében a borforgalmazás előjogával történő tudatos és erőteljes tanácsai döntések az árrést, és ezen keresztül a kocsmatiszta hasznát számottevően megnövelték, és így a pénzbeli adóknak felét, sőt a kilencvenes évek elején annak kétharmadát is elérte az itt biztosított haszon. Bár a kilencvenes évek második felében összességében tovább nőtt valamelyest a kocsmatiszta haszna.

haszna, az újabb sarcolások, újabb terhek miatt a „summa adó” összegét még fokozottabban kellett növelnie a tanácsnak. Ennek lett következménye az, hogy a kocsmából származó haszon aránya az összes bevételben belül mérséklődött.

Közismert, hogy a hódoltság idején a mezővárosok egyik meghatározó gazdasági ágazata az állattartás volt. Éppen ezért a közösség adójának számottevő részét alkotta a lényegében erre alapozott egyik fontos tétel, a marhaszám, vagy más néven vadszám után kivetett adó. Mivel az ország területén a hetvenes évektől valójában a háborús körülmények állandósultak, ez az ágazat rendkívüli veszteségeket szenvedett. Az adóalapként nyilvántartásba vett vadszám összege 1678-ban volt a legmagasabb: 29.190. A háborús pusztítások és a szertelen adóztatás miatt ez a szám másfél évtized alatt, 1692-re csaknem negyedére, 7.639-re apadt. A tanácsnak — többek között — ezt a kieső bevételi lehetőséget kellett ellensúlyozni a borforgalmazás terén. A hódoltsággal foglalkozó történészek számára lehet igazán meglepő, hogy valójában a nagyállattartás, a vadszám soha nem biztosított akkora bevételeket a tanács, a közösség számára, mint amit a kocsmá révén már a hetvenes években elértek. Tehát ennek a beneficiumnak az igazi haszna, a mezővárosi kocsmá birtoklásának jelentősége ezen összevetések révén válhat nyilvánvalóvá.

Kecskeméten a bormérés jogának (jus educilli) a város költségvetésében betöltött hasznát valamivel jobban fel tudjuk becslni, ha összevetjük Székesfehérvár város legkorábbi, XVIII. század eleji ilyen jellegű adataival. A szabad királyi város ilyen címen 1703 és 1708 között évenként 1.665 Ft-ot tudott beszédni. Ez az összeg az összes bevételének 15,23%-át tette ki. Ez számottevően eltér a Kecskeméten néhány évvel korábban tapasztaltaktól, annak csak töredéke.⁷⁹

IV. A kocsmatartás szerepe a mezőváros életében

A magyar társadalom normális fejlődését a XVI. század első felében két katasztrófa zavarta meg. A század elején a szabad paraszti fejlődés lehetőségeinek a lezárulása (1514), a feudális kötöttségek szigorodása, ezt követően pedig a független magyar állam felszámolása (1541) bénította az árutermelés és pénzgazdálkodás bővülését, majd az egységes nemzeti piac kialakulását.⁸⁰

A többszörösen megadóztatott és csaknem rendszeresen megsarcolt alföldi mezővárosok társadalmá és az ezek életét irányító tanácsok gazdálkodása rendkívül ingatag lett. Ezért a rendelkezésükre álló csekély anyagi forrásokat gyakorta erejükön felül kellett kihasználniuk. A városi kocsmá egyéb anyagi források híján vált évtizedekre a gazdaság és társadalom ma már csaknem valószerűtlennek érzett, fontos tényezőjévé.

Valódi súlyának érzékeltetése érdekében célszerű még felidézni a mezőváros hódoltság alatti legfontosabb — különféle törvényekben és szerződésekben rögzített — terheit. A magyar állam számára 1680 táján a város évenként 242 számítási forintot fizetett. A váci püspöknek járó tized összege 504 forint volt. A város földesurainak a különféle ajándékokkal együtt évenként 4.493 forintot adtak. A török kincstárnak minden évben 4.577 forintot kellett leróni. A Budán székelő török katonai egységeknek hivatalosan 510 forintot kellett adni. Tehát a város rendszeresen kifizetett különféle terheinek évenkénti összege: 10.326 forint volt. Ezekbe nem tartoztak bele a munkajáradékok és a különféle sarcolások.

⁷⁹ Kállay István: 1972. 51.

⁸⁰ A hódoltsági mezővárosok állapotával és fejlődésével kapcsolatos vita lényegében nyugvópontot jelent Szakály Ferenc 1981. 11–127. és 1987. 13–22. alapján.

Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a kocsmá bevétele évtizedeken át ennek számottevő részét képezte. Ugyancsak célszerű felhívni a figyelmet arra is, hogy a tanács ezen előjog birtokában a lakosság legsúlyosabb adóztatása, a legnagyobb veszteségei idején a kocsmá révén tudta a legelesettebbek válláról a teher egy részét átvenni. A kocsmá üzemeltetése tette lehetővé az adók egy részének borral történő lerovását, és így a lakosság jelentős csoportjai számára tudott kedvezményt biztosítani, ezáltal mérsékelve számottevő társadalmi csoportok anyagi romlását. A kocsmá volt az az intézmény, amely a különféle rabló csoportok indulatainak leszerelésében ugyancsak segítséget tudott nyújtani, és így a még nagyobb inzultusoktól az esetek többségében a lakosság megmenekült.

A felsorolt adatok és tények igazolják, hogy a mezőváros magisztrátusa a hódoltság idején és az azt követő háborús évtizedekben rendkívül tudatosan bánt a rendelkezésére álló különféle jogi lehetőségekkel és anyagi forrásokkal. A kocsmatartási jog erőteljesen bővítette mozgásterét. Ennek az előrelátásnak és az előjogoknak a közösség birtokában tartása tette lehetővé, hogy a mezőváros paraszti társadalmában ki tudott alakulni egy több száz családból álló olyan csoport, réteg, amely a hihetetlen erőfeszítések, a rendkívüli kihívások súlya alatt sem hasonlott meg, nem roppant össze. A soraikból évenként verbuválódó magisztrátus rátermettségét bizonyítja, hogy a katonák szertelen zsarolásai és rablásai, a súlyos természeti katasztrófák, a hosszú nyúló háborúk és a példátlanul rossz közbiztonság ellenére el tudta kerülni a súlyosabb társadalmi feszültségeket, a korszak végére a lakosság létszáma négy-ötszörösére nőtt, és a város a Duna–Tisza közének minden téren meghatározó településévé vált. Külön is célszerű kiemelni, hogy nem alakult ki egy szűkebb kiváltságos vagyoni vagy társadalmi csoport, amely a mezővárosi beneficiumok megszerzésében, működtetésében és ellenőrzésében bármiféle előnyt szerzett volna.

A rendi-feudális társadalmunkon belül a középkorhoz képest a XVII. század végéig a hódoltsági falvakban és a mezővárosok többségében lényegi változás nem történt. A már számottevő írott emlékeink segítségével felderíthető másfél évszázadban minden kétséget kizáróan a templom, az iskola és a kocsmá alkotta a települések valódi magját. Sokat mondó tény, hogy évszázadokon át még a legnagyobb mezővárosban, Kecskeméten sem létezett a bíraskodás és a közigazgatás célját szolgáló önálló középület. A hódoltság első szakaszában a mindenkori főbíró házában folyt a bíraskodás, és évenként változott a közigazgatás helyszíne, központja. Csak annak a legvégén említik első alkalommal forrásaink a városházát.⁸¹ Természetesen az elmúlt ötödfél évszázad során mindhárom intézmény igen sokat változott. Kétségtelen, hogy a hódoltság alatt — a magisztrátus mellett — a templom, pontosabban a két felekezet, a két egyház volt a településen belül a legfontosabb intézmény. A mai Barátok temploma volt a város legnagyobb épülete, ez maradt évszázadokra a legfőbb közösségi hely. Ide hívták össze a népgyűléseket, és ez volt évről évre a bíróválasztások színhelye. A vallásos világkép határozta meg mind a katolikusok, mind a protestánsok életét, erkölcsét és mentalitását. Ennek szerepe napjainkban sem lebecsülendő ugyan, de kétségtelen, hogy számottevően csökkent a felvilágosodás előtti állapotokhoz képest.

Míg az iskolák — mind a katolikusoknál, mind pedig a protestánsoknál — ezekben az évszázadokban a templom előszobái voltak, és a gyerekek viszonylag kis hányadára

---

81 Városháza hiányában 1564-ben még Végh Mihály főbíró házában kötötték meg a „*pápista hitön való*” „*az Luter Körösztyénökkel*” az öreg templom használatáról egyezségüket. Hornyik János: 1861. II. 225. Az önálló városháza létét csak az új évszázad elején készült egyik feljegyzés igazolja: amikor a tatárok a várost feldúlták, „*egynehány napigh, mikor mind ell hatták az Város Deákjai, azért én Szűcs Bálint fia mígh it voltam az Város házábanál, az mely dolgok idémben löttének, én azokat mind ide ez helyre [jegyzőkönyvbe] írtam föl.*” Hornyik János: 1861. II. 55–56.

hatottak. Mára a tudat formálásának egyik legszervezettebb és legátfogóbb letéteményesei lettek.

Múltunk ezen másfél évszázadának bejárása során tapasztalhattuk, hogy ezekben a keserves évtizedekben a kocsmá ma már alig elképzelhetően fontos, néhány területen pedig egyenesen meghatározó szerepet kapott. Alig hihető, de nem volt egyetlen társadalmi réteg, egyetlen csoport sem, amely ne állt volna közvetlen kapcsolatban a város kocsmájával. Ez azért is nehezen hihető, mivel mára már legtöbb helyen csak egy nagyon szűk csoport számára őrzött meg valamit egykori feladataiból. Csak néhány helyen a falusi turizmus propagandagépezete tud hasonló fontosságot biztosítani egy-egy jól szervezett „multifunkcionális” vendéglátó szervezetnek, amit esetenként talán még kocsmának is hívnak.

Bibliográfia

Bogdán István

1991 *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp. 764 p.

Égető Melinda

Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés. Bp. 266 p.

Hegy Klára

1995 *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp.

Hornyik János

Kecskemét város története oklevélzárral I–IV. 1860–1866.

Iványosi-Szabó Tibor

1981

1985/a *Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711*. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 9–146. Kecskemét

1985/b *Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790*. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 159–320. Kecskemét

1985/c *A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben*. (In: Bács-Kiskun megye múltjában VII.) 321–388. Kecskemét

1985/d *A migráció Kecskeméten 1662–1711 között*. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 389–434. Kecskemét

1989 *Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében. I–III*. 133–324. (In: Bács-Kiskun megye múltjából X.) Kecskemét

1991 *Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849)*. Kecskemét

1996 *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711)* Kecskemét

2002 *Kecskemét a kései feudalizmus korában (1686–1849)*. (In: Bárh János [szerk.] *Kecskemét története 1849-ig*) 229–729. Kecskemét

2008 *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból I–II*.

2010/a *„Már több század előtt nagy előhaladást tett”. (A kecskeméti szőlőművelés kezdetei)*. (In: Forrás 2010. április 116–124.)

2010/b *Szőlőtermesztés és borforgalmazás Kecskeméten a XVI. században*. Kézirat

2010/c *Piac- és vásártartás Kecskeméten a XIV–XVII. században*. Kézirat

Káldy-Nagy Gyula

1970 *Harács-szedők és rájuk. Török világ a XVI. századi Magyarországon.* Bp.

Kállay István

1972 *Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában.* Bp. 200 p.

Majlát Jolán

1943 *Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a meglepedéstől a XVIII. század elejéig.* Bp. 218 p.

Mályusz Elemér

1953 *A mezővárosi fejlődés (In: Szerk.: Székely György: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.)* 128–191.

Mészáros László

1979 *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén.* (In: Bács-Kiskun megye múltjából II.) 58–286. Kecskemét

Schwáb Mária

1939 *Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején az alföldi városokban.* Bp.

Szakály Ferenc

2001 *A hódolt megye története.* (In: Pest megye monográfiája I. kötet. Második rész.) 329–544. Bp.

Zsoldos Attila (szerk.)

2001 *Pest megye monográfiája I. kötet. Második rész.* Bp.